

DATE PRIVIND VIAȚA ȘI ACTIVITATEA ȘTIINȚIFICĂ

A LUI LÁSZLÓ FERENC ÎN ANII 1923-1925

Correspondența cu V. Gordon Childe.

Colaborarea cu Vasile Pârvan

A. LÁSZLÓ

Arhiva Muzeului din Sf. Gheorghe păstrează, pe lângă alte documente aparținând lui László Ferenc, și un lot de câteva zeci de scrisori din corespondența eminentului arheolog, fost director-custode al acestei instituții, comemorat acum cu ocazia împlinirii a o sută de ani de la naștere.

Această corespondență, deosebit de valoroasă pentru istoria arheologiei transilvănene din primul sfert al secolului nostru cuprinde, printre altele, scrisori adresate lui F. László din partea unor savanți bine cunoscuți ai epocii, ca V. Gordon Childe, Hampel József, Kovács István, Márton Lajos, Mellich János, Jaroslav Palliardi, Pósta Béla, Roska Márton, Hubert Schmidt, Julius Teutsch, Miloje Vasič, ș. a.¹

În comunicarea de față ne propunem să publicăm corespondența purtată, în perioada anilor 1923—1925, între F. László și savantul englez V. G. Childe. În prima parte a lucrării noastre prezentăm această corespondență, textul integral al scrisorilor, în original, fiind cuprins în partea a treia (anexă). În a doua parte a lucrării urmează câteva considerații pe marginea acestui schimb de scrisori, încercînd să evocăm principalele momente din ultimii ani ai vieții lui F. László. Ne vom opri, în mod deosebit, asupra legăturilor sale de colaborare, stabilite în anii postbelici, cu cercurile culturale și științifice românești, în frunte cu Vasile Pârvan.

I

Correspondența, pe care ne-am propus să o publicăm aici, este compusă din șase scrisori ale lui V. G. Childe, redactate la Londra, la care se adaugă patru răspunsuri, păstrate în copie sau sub forma unor concepte³. Două din cele șase scrisori ale lui Childe sînt adresate lui V. Csutak, în calitatea sa de director al fostului muzeu, tot Csutak redactînd, în urma unei consultări cu László, și unul din cele patru răspunsuri. Aceste scrisori au fost incluse în mod firesc în comunicarea noastră, ele referindu-se exclusiv la problema reluării săpăturilor arheologice de la Ariușd, sub conducerea lui F. László. Schimbul de scrisori între László și Childe a fost, după cît se pare, mai bogat: în corespondența păstrată se fac aluzii și la alte scrisori, necunoscute nouă în momentul de față.

*

* *

(1) După cît se pare, corespondența dintre V. G. Childe și F. László a fost inițiată de savantul englez. În prima sa scrisoare (Londra, 24 X 1923), redactată în limba germană, Childe semnalează, înainte de toate, expedierea unui extras al articolului său, referitor la raporturile dintre Thessalia și Europa Centrală, respectiv răsăriteană, în epoca ceramicii pictate⁴. Menționează că avea intenția de a veni personal la Sf. Gheorghe, ceea ce însă nu i-a reușit. Fiind informat de prof. Kozłowski⁵ despre descoperirea unor case de tip megaron la Ariușd⁶ și cunoscînd o lucrare mai veche a lui László, publicată în „Archaeologiai Értesítő”⁷, neavînd însă posibilitatea să consulte studiile acestuia apărute în „Dolgozatok”⁸ (revista fiind inexistentă la Londra), Childe își exprimă dorința să cunoască rezultatele săpăturilor mai noi ale lui László. Are nevoie de aceste informații, continuă Childe, întrucît pregătește o lucrare mai amplă asupra ceramicii pictate, și în special asupra vaselor de la Șipeniț, pe care le-a studiat la Viena⁹. Îl roagă pe László să-i trimeată din lucrările sale despre Ariușd, oferind, în schimb, o carte englezească sau franceză, de care László ar avea nevoie.

Aflînd de descoperirea, la Ariușd, a unui topor de aramă¹⁰, Childe întreabă, dacă este de tip „unguresc” (aici urmează în text desenul schematic al unui topor cu două tăișuri și cu brațe în cruce; (fig. 1/1), informîndu-l apoi pe László că asemenea topoare au fost descoperite recent în Creta, cele mai vechi fiind datate în Minoicul Timpuriu II a, adică înainte de 2400 î.e.n.

(2) Nu cunoaștem răspunsul lui László la scrisoarea de mai sus. Din corespondența ulterioară reiese însă, pe de o parte, că László i-a trimis lui Childe atît extrasele cerute cît și unele informații și desene, iar pe de altă parte, că Childe i-a trimis lui László lucrarea sa despre Șipeniț, apărută între timp, probabil însoțită și de o scrisoare.

În a doua sa scrisoare, redactată în limba engleză (Londra, 30. VI 1924) Childe îl informează pe László că va publica în curînd o carte despre civilizațiile neolitice ale Europei¹¹. Pentru a-și îmbunătăți lucrarea, Childe cere o serie de informații suplimentare cu privire la descoperirile de la Ariușd: în ce strat apar pintaderele (fig. 1/2), oare amintesc de pecetele cretane; dacă s-au descoperit măciuci de piatră (fig. 1/3—4), statuete de piatră (ca la Turdaș) și brățări din scoica Spondylus (ca în Bulgaria sau Vinca etc.); dacă László consideră că arama apare numai în stratul superior? Childe se miră că la Ariușd nu s-au descoperit obiecte de aur. În Thessalia, pe acropola de la Sesklo, Tsountas a descoperit un mic pandantiv de aur — continuă Childe, anexînd și un mic desen schematic al piesei (fig. 1/5) — împreună cu vase foarte asemănătoare cu cele de la Ariușd¹². Și la Sesklo s-au descoperit topoare de piatră, fixate în mîner prin coarne de cerb (fig. 1/6—7), ca la Ariușd¹³. În încheiere, Childe își exprimă speranța că László a primit extrasul studiului său despre Șipeniț¹⁴ și că i-a plăcut lucrarea. Atrage atenția că Ariușdul ar trebui comparat cît mai curînd cu Cucuteni I sau cu Tripolie A.

(3) La întrebările lui Childe, László răspunde deosebit de amănunțit (15—21 VII 1924¹⁵). Pentru piesele în discuție el indică numărul de inventar și literatura, anexînd chiar desene și fotografii, în special pentru obiectele inedite sau neilustrate în publicațiile sale anterioare. Informațiile sînt grupate pe categorii de descoperiri.

În ce privește pintaderele, la Ariușd s-au descoperit în total cinci exemplare, toate provenind din stratul inferior (VII)¹⁶. De la Olteni provin, de asemenea, cinci pintadere, la care se mai adaugă încă o piesă, descoperită la Reci¹⁷. Măciuci de piatră și figurine de piatră nu s-au descoperit, nici la Ariușd, nici în celelalte stațiuni cu ceramică pictată din valea Oltului. De asemenea, nu au fost descoperite brățări de scoică. S-au descoperit, în schimb, în „depozitul“ de obiecte de podoabă din stratul IV¹⁸, 35 de plăcuțe din scoică, lungi de 3—6 cm și late de 1 cm, găurite la cele două capete. Probabil sînt părțile componente ale unei podoabe pectorale, fiind înșiruite sau cusute.

Numărul obiectelor de aramă, descoperite la Ariușd, s-au înmulțit simțitor în cursul săpăturilor din anii 1911—1912—1913. László prezintă lista lor completă: 1. sîrmă plată, $L=4$ cm, stratul VII; 2. sîrmă cilindrică îndoită, două exemplare, stratul VI; 3. sulă, $L=9,5$ cm, $g=6$ mm, stratul VII; 4. sulă, stratul IV; 5. lamă de cuțit (?), stratul IV; 6. în „depozitul“ de obiecte de podoabă, pe lângă perlele de diferite mărimi și cele șase spirale, apare și o plăcuță înfășurată cilindric; 7. verigă din sîrmă cilindrică, $g=1$ mm, $d=2,8$ cm, stratul II; 8. două fragmente ale unei plăci cu suprafața tronconică, $d=13,5$ cm, stratul II; 9. placă în formă de frunză de salcie (pumnal?), $L=190$, $l=38$, $g=3$ mm, stratul II; 10. spirale, două exemplare, $d=7,5$ și 8 cm, spiralate de 7,75, respectiv de 8 ori, stratul I; 11. topor cu două tășuri și cu brațe în cruce „al cărui desen — scrie László — vi l-am trimis data trecută“ (stratul I). Din toate acestea reiese, adaugă László, că numărul obiectelor de aramă crește în straturile superioare, piesele de cupru fiind însă prezente încă din stratul cel mai timpuriu¹⁹.

Lista lui László continuă cu obiectele de aur, descoperite la Ariușd. Încă în cursul săpăturilor din anul 1910, în „depozitul“ de obiecte de podoabă, s-a descoperit o spirală de aur, formată dintr-o placă lată de 3 mm, spiralată de cinci ori, cu amîndouă capetele ascuțite ($d=8$ mm, $g=2,75$ gr). Publicarea acestei piese de aur, înainte de încheierea săpăturilor, nu ar fi fost recomandată, în interesul siguranței așezării²⁰. În cursul săpăturilor din 1911, în stratul VII, s-a descoperit încă un obiect de aur: o verigă, confecționată dintr-o sîrmă cilindrică ($L=66$ mm, $g=0,5$ mm), ascuțită la cele două capete²¹.

În ce privește coarnele de cerb perforate, numai un singur exemplar, provenit de la Olteni, avea fixat, în capătul său inferior, o pană de piatră ascuțită, cu trei laturi²². László mai remarcă un obiect din corn de cerb, care avea tăișul perpendicular față de axul gaurei de înmănușare, forma sa corespunzînd astfel celei de sapă.²³

După aceste informații detaliate, László menționează că a avut prilejul, încă în anul 1913, cu ocazia unei călătorii de studiu, să examineze materialul de la Cucuteni, aflat la Berlin, precum și descoperirile de la Șipeniț, păstrate la Viena²⁴. Își exprimă speranța că desenele și notele făcute cu acest prilej vor putea fi valorificate la studiul comparativ al descoperirilor²⁵. Îl roagă pe Childe să-l informeze, dacă Hubert Schmidt a reușit între timp să publice în mod detaliat descoperirile de la Cucuteni. László își exprimă regretul că nu le-a putut studia la fața locului descoperirile din Rusia, acestea fiindu-i cunoscute numai din literatura de specialitate²⁶. În încheiere, László îi mulțumește

lui Childe pentru lucrarea despre Șipeniț²⁷, rugîndu-l să-i trimeată, și în continuare, publicațiile ce apar în legătură cu ceramica pictată neolitică.

(4) Childe răspunde neîntîrziat : următoarea sa scrisoare, redactată în limba engleză, este datată la 6 VIII 1924, din Londra. Mulțumește pentru informațiile amănunțite, primite de la László. Cu toate acestea, continuă Childe, el nu va putea oferi, în cartea sa, o imagine completă despre rezultatele cercetărilor lui László²⁸, acestea fiind mai puțin cunoscute în Marea Britanie, deoarece revista „Dolgozatok”²⁹ este destul de rară în această țară. Totuși, adaugă Childe, dînd o înaltă apreciere operei lui László, „rezultatele Dumneavoastră sînt cele mai importante pe care le avem din întreaga sferă a ceramicii pictate, căci — în afară de Hubert Schmidt — sînteți singurul om, care ați dezvelit o așezare, metodic și științific”³⁰.

Savantul englez este de părere că obiectele de aur, descoperite de László, pot fi legate de pandantivul de la Sesklo care, la rîndul lui, provine dintr-un complex cu o ceramică (de stil Dimini), asemănătoare cu vasele de la Ariușd³¹. Childe își exprimă speranța că nu va periclita cu nimic siguranța așezării, amintind în cartea sa obiectele de aur, descoperite la Ariușd. Dacă László ar fi totuși de altă părere, va renunța, firește, să le menționeze.

Este ciudat, continuă Childe, că pintaderele apar numai în stratul inferior³². S-ar părea, ca și cum Ariușd I ar fi început numai în aproximativ aceeași vreme ca Lengyel și ca ceramica similară din Moravia, deoarece Palliardi³³ semnaleză de la Boskovstejn³⁴ o pintaderă, descoperită împreună cu vasele pictate³⁵. Însă, așa cum s-a arătat și în „Dimini Culture”, stilul de pictură moravian-Lengyel aparține Thessalianului III, în timp ce stilul ariușdean corespunde Thessalianului II³⁶.

Childe îl informează apoi pe László că H. Schmidt nu a publicat încă rezultatele săpăturilor de la Cucuteni și Monteoru, deoarece, după cum i-a mărturisit însuși Schmidt, arheologul german nu a reușit să găsească o editură³⁷. La sfîrșitul scrisorii Childe se întrebă, care dintre cele două așezări, Cucuteni I sau Ariușd, este mai veche. Încercînd apoi să-și răspundă la această întrebare, savantul englez își exprimă părerea că, pe baza statuțelor, cele două așezări pot fi considerate parțial contemporane³⁸.

(5) În răspunsul său, László îl autorizează cu amabilitate pe Childe să folosească, în lucrarea sa, întreg materialul pe care i l-a pus la dispoziție pînă acum, inclusiv piesele de aur. Cele două lucrări ale

lui Childe — continuă László —, pe care autorul i le-a trimis, vor fi recenzate în curînd pe paginile revistei „Convorbiri literare“ din București³⁹. László menționează apoi că a aflat de la Vasile Pârvan⁴⁰ descoperirea, lângă Focșani, a unei noi așezări cu ceramică pictată, în care săpăturile vor fi începute în curînd⁴¹. În ultimele rînduri ale scrisorii, László îi mulțumește lui Childe, și în numele său personal, pentru demersurile făcute de arheologul englez în vederea reluării săpăturilor arheologice de la Ariușd⁴².

Conceptul păstrat este lipsit de dată dar, avînd în vedere referința la intervențiile lui Childe și, probabil, la o întîlnire cu Vasile Pârvan, se poate considera că această scrisoare a fost redactată după primirea scrisorii lui Childe din 20 IX 1924, adresată direcțiunii Muzeului din Sf. Gheorghe, respectiv, după vizita lui V. Pârvan la Sf. Gheorghe din 1 X 1924⁴³. Nu este exclus, firește, că Childe l-a informat între timp și pe László personal despre intenția de a subvenționa săpăturile de la Ariușd, această scrisoare nefiind însă păstrată.

(6) În scrisoarea sa din 20 IX 1924, adresată lui V. Csutak, directorul Muzeului din Sf. Gheorghe, Childe se interesează de „săpăturile de la Ariușd, conduse cu atîta ingeniozitate și perseverență de către dr. László“ și care, după cum este el informat, au fost întrerupte din lipsă de fonduri. Childe întreabă că, dacă un muzeu din Anglia ar oferi fondurile necesare, Muzeul din Sf. Gheorghe și dr. László ar fi oare dispus să reia săpăturile, în aceleași condiții, ca și în cazul unei colaborări din trecut⁴⁴, adică împărțind în mod egal materialul descoperit. Autorizat de directorul Muzeului de Arheologie și Etnologie al Universității din Cambridge, el comunică chiar că această instituție este deja dispus să ofere 60 de lire sterline în sprijinul săpăturilor de la Ariușd, în schimbul împărțirii drepte și egale a materialului, în special a vaselor, statuetelor și pintaderelor. Aceasta nu ar diminua cu nimic valoarea colecției Muzeului din Sf. Gheorghe — continuă Childe — căci, după propria sa experiență privitoare la așezările cu ceramică pictată, în aceste stațiuni ies la iveală numeroase piese similare, care oferă o imagine completă asupra tipurilor de obiecte descoperite. Aceasta cu atît mai mult, cu cît Muzeul din Cambridge are nevoie de piese tipice și nu de excepții. Pe de altă parte, Childe se întreabă, dacă legile din România permit scoaterea din țară a materialelor; dacă direcțiunea Muzeului din Sf. Gheorghe este de acord cu această propunere și dacă dr. László este dispus să-și reia munca pe baza unei asemenea înțelegeri?

(7) Conceptul răspunsului, semnat de V. Csutak, poartă data de 21 X 1924⁴⁵. Csutak îi comunică lui Childe, pe baza discuțiilor purtate cu László, că atât direcțiunea muzeului cât și F. László este dispus să reia săpăturile de la Ariușd, „atât de importante pentru știință“. Timpul fiind deja înaintat, lucrările ar putea fi începute însă abia în vara anului 1925. Până atunci se vor face demersurile necesare pentru obținerea autorizației de săpătură. Muzeul din Sf. Gheorghe nu are însă posibilitatea să obțină permisiunea pentru scoaterea din țară a pieselor arheologice, ce i-ar reveni părții engleze. Aceasta ar trebui obținută de către Universitatea din Cambridge, prin intermediul Ministerului de Externe al Angliei, la Ministerul Cultelor și Artelor din România, care, probabil, nu ar refuza să acorde această permisiune⁴⁶. Mulțumind pentru interesul și sprijinul acordat, Csutak cere ca suma oferită să fie livrată în primăvara anului următor.

(8) Răspunsul lui V. Csutak ajunge probabil cu mare întârziere la Childe, căci arheologul englez, temându-se că scrisoarea sa anterioară nu a ajuns la destinație, la 21 XI 1924 scrie din nou direcțiunii Muzeului din Sf. Gheorghe. În această scrisoare se repetă oferta din partea d-lui Louis Clarc, curator al Muzeului Universității din Cambridge, de a sprijini cu 60 de lire sterline reluarea săpăturilor de la Ariușd, în aceleași condiții, în care s-a colaborat în trecut cu Muzeul Național din Budapesta. Și în această scrisoare, Childe are cele mai frumoase cuvinte despre săpăturile lui László de la Ariușd, „executate în mod strălucit“, adăugând că „se înțelege de la sine că doar dr. László poate să reia săpăturile“.

(9) Ultima scrisoare a lui Childe, cunoscută în momentul de față, adresată lui F. László, poartă data de 1 XII 1924. Childe mulțumește pentru permisiunea de a reproduce ilustrațiile primite și de a face referiri la descoperirile inedite ale lui László. Menționează că îi va expedia în curând extrasul unei lucrări mai mici, privitoare la un vas de aur din Grecia, aflată sub tipar^{46a}. În încheiere Childe își exprimă satisfacția pentru faptul că a reușit să intervină pentru ca László să-și poată continua cercetările și, de asemenea, că László este dispus să reia săpăturile de la Ariușd, în condițiile propuse.

(10) Ultimă piesă cunoscută, deocamdată, din corespondența cu care ne ocupăm, este scrisoarea lui F. László, adresată lui V. Gordon Childe, din 1 V 1925. László îl informează pe Childe că a primit, încă în ianuarie, lucrarea despre vasul de aur de tip helladic timpuriu. La rîndul său, și el i-a trimis lui Childe, în săptămînile trecute, numărul din noiembrie 1924 al revistei „Convorbiri Literare“, în care a recenzat

cele două studii ale lui Childe, despre Dimini și Șipeniț⁴⁷. În același timp, i-a trimis și articolul său, apărut în „Székely Nép”⁴⁸, despre cultura ceramicii pictate neolitice. F. László mărturisește că așteaptă cu mult interes apariția cărții lui Childe cu privire la culturile neolitice ale Europei⁴⁹, pe care ar putea să o utilizeze în lucrarea sa, care urmează să apară în curînd la Tübingen, în seria „Veröffentlichung des Urgeschichtlichen Forschungsinstituts”⁵⁰, în aceeași formă, în care a apărut nu de mult cartea lui Hans Reinerth, „Die Chronologie der jüngeren Steinzeit”⁵¹. În încheiere László mai menționează că a reușit să reconstituie modelul casei „L 1” de la Ariușd și că îi va trimite lui Childe două fotografii ale acestei machete, încă înainte de a o publica⁵².

II

Prin cercetările începute aproape simultan, în ultimele decenii ale secolului trecut, în Transilvania, Moldova și Ucraina, și continuate pînă în zilele noastre, s-a conturat din ce în ce mai clar imaginea unei strălucite culturi neolitice cu ceramică pictată, răspîdită pe un spațiu imens, din bazinul superior al Oltului și Mureșului pînă în valea Niprului: marele complex cultural Ariușd—Cucuteni—Tripolie⁵³.

Cunoașterea grupei vestice a acestui mare complex: cultura Ariușd este strîns legată de cercetările arheologice întreprinse de László Ferenc, în primul sfert al secolului nostru⁵⁴. El a identificat aproape 30 de așezări ale acestei culturi, dintre care unele au fost cercetate și prin sonde și săpături, de proporții mai mici sau mai mari (Ariușd, Olteni, Sf. Gheorghe, Ilieni, Reci). Cele mai însemnate sînt desigur săpăturile sale metodice de la Ariușd, începute, după repetate amînări, din lipsă de fonduri, în anul 1907⁵⁵. Aplicînd printre primii metoda dezvelirii unor suprafețe mai mari, László nu numai că a precizat nivelurile de locuire succesive ale așezării, dar a reușit să descopere locuințe întregi cu anexele lor (vetre, cuptoare, gropi etc.), a stabilit sistemul de fortificație al stațiunii, scoțînd la iveală, în același timp, și un bogat și variat material arheologic. „Grație cercetărilor și înainte de toate a săpăturilor lui László, mai întii chiar la Sf. Gheorghe, apoi la Olteni și, în sfîrșit, la Ariușd — scria Pârvan —, Muzeul din Sf. Gheorghe a devenit unul din centrele cele mai importante ale activității arheologice din Transilvania și un depozit de prim ordin de materiale privind civilizațiile preistorice ale Daciei. Ceramica pictată eneolitică, de tip Moldav, este ilustrat acum într-o manieră excepțională și aproape de neașteptat, prin descoperirile numeroase ale lui László, peste tot în județul nostru, dar în primul rînd la Ariușd, atelierul ceramic cel mai bogat și cel mai caracteristic din

întreaga regiune⁵⁶. La toate acestea trebuie adăugată și publicarea exemplară a descoperirilor, cu descrieri precise și interpretări chibzuite, cu ilustrații abundente (printre care și multe fotografii!), cu largi rezumate în limba franceză. F. László a devenit astfel, pe bună dreptate, un arheolog de renume european, iar Muzeul din Sf. Gheorghe ajungând posesorul uneia din cele mai bogate colecții neolitice ale vremii de pe continent. Încă în 1914 László putea să menționeze, într-una din lucrările sale, că săpăturile de la Ariușd au fost vizitate, respectiv, materialul a fost studiat în muzeu, în afară de arheologii din Ungaria de atunci (ca I. Kovács, L. Márton, B. Pósta, M. Roska, G. Téglás) și de unii specialiști străini, ca Walter Bremer, Gustav Kossinna, Jaroslav Palliardi, Hubert Schmidt⁵⁷. Această listă va fi completată, în anii postbelici, cu nume noi, printre care și V. Gordon Childe și Vasile Pârvan.

Săpăturile de la Ariușd au fost continuate pînă în anul 1913⁵⁸. În același an toate colecțiile au fost mutate în noua — actuala — clădire a muzeului, construită de renumitul arhitect și scriitor Kós Károly⁵⁹. În noile condiții, restaurarea, conservarea și clasificarea descoperirilor a progresat în mod sensibil⁶⁰, devenind posibilă prelucrarea științifică întregului material, în vederea publicării monografice a rezultatelor săpăturilor⁶¹.

Dar, odată cu izbucnirea primului război mondial, săpăturile lui László și în general activitatea științifică a muzeului vor fi întrerupte pentru o lungă perioadă. Din 1916, clădirea muzeului va servi drept spital militar, iar apoi fiind închisă, împreună cu colecțiile, pînă în primăvara anului 1920⁶². În situația grea de după primul război mondial, nu numai reluarea săpăturilor îi părea lui László de nerealizat, dar — din lipsa unei reviste de specialitate — chiar și continuarea publicării, în condiții corespunzătoare, a descoperirilor din campaniile anterioare.

Ajuns la deplină maturitate științifică și de-a dreptul pasionat de cercetările sale, F. László este nevoit să-și vadă planurile științifice din ce în ce mai greu de realizat. La toate acestea se adaugă și boala sa, agravată mai ales în cursul ultimilor trei ani ai vieții sale. Va părăsi foarte rar incinta muzeului, aici venind și elevii săi de la Colegiul Sf. Gheorghe, pentru a-i asculta lecțiile⁶³. Corespondența cu V. Gordon Childe, ca și colaborarea științifică cu Vasile Pârvan, va lua naștere în această ultimă perioadă a scurtei vieți a lui László Ferenc.

*

* *

Originar din Australia, V. Gordon Childe (1892—1957)⁶⁴, după absolvirea universității din Sidney se înscrie, în anul 1914, la Queen's

College din Oxford, pentru a-și continua studiile în filologie clasică, obținând doctoratul în 1916. După încheierea studiilor la Oxford, Childe se întoarce pentru o scurtă perioadă în Australia. Consiliul universității din Sidney, „acuzându-l” ca adept al marxismului, îi refuză numirea la această universitate. Childe devine astfel secretarul particular al președintelui laburist al consiliului de miniștri din regiunea Queensland. Din anii '20 el se va consacra exclusiv arheologiei. Se stabilește în Anglia, face călătorii de studii în Europa centrală și de sud-est. După cum mărturisește în prima sa scrisoare, adresată lui F. László (24 X 1923), Childe avea intenția de a vizita și Transilvania, ceea ce îi va reuși însă abia peste câțiva ani. Acum apar și primele lucrări științifice ale lui Childe, dedicate preistoriei europene, și în special, perioadei neolitice din estul și sud-estul continentului nostru. Tot în acești ani pregătește prima sa operă de mari proporții, „The Dawn of European Civilisation”⁶⁵, lucrare, care îi va situa printre fruntașii științei preistorice mondiale. Din anul 1925 Childe devine bibliotecar al Institutului Regal de Antropologie, publicând, în curând, a doua sa lucrare de sinteză, „The Aryans. A Study of Indo-European Origins”⁶⁶. În urma apariției acestei cărți Childe va ocupa, în vîrstă de numai 35 de ani, catedra de arheologie preistorică a Universității din Edinburgh, unde va lucra, fără întrerupere, timp de două decenii (1927—1946).

*

* * *

Interesul manifestat de Childe pentru activitatea lui F. László se explică prin preocupările arheologului englez, concentrate, în această perioadă, asupra epocii neolitice, și mai ales asupra culturilor cu ceramică pictată din Europa est-centrală, răsăriteană și de sud-est, asupra relațiilor dintre lumea egeeană și spațiul nord-balcanic⁶⁷. Acest interes este cu atât mai explicabil, cu cît — după însăși mărturisirea lui Childe⁶⁸ —, pe lângă Hubert Schmidt, László a fost singurul arheolog, care a efectuat săpături metodice și științifice într-o așezare cu ceramică pictată. Dar, dacă H. Schmidt s-a preocupat în primul rînd de probleme de stratigrafie și de evoluția stilistică a ceramicii — concluziile sale fiind, în cea mai mare parte, perfect valabile și astăzi⁶⁹ —, László, fără a neglija aceste domenii, prin dezvelirea unor suprafețe mai mari, descoperind complexe întregi de locuințe, a urmărit în primul rînd reconstituirea modului de viață al creatorilor civilizației ceramicii pictate. Acest fel de a privi misiunea cercetărilor arheologice este foarte apropiată de concepția lui Childe, predominantă de punctul de vedere istoric în interpretarea datelor arheologice.

Childe solicită lui László extrase și unele informații mai întâi în cursul redactării studiului său despre așezarea neolitică de la Șipeniț — prima prezentare științifică, în ansamblu, a descoperirilor din această stațiune cu ceramică pictată, în cea mai mare de tip Cucuteni B, din Bucovina⁷⁰. După aceea, pregătindu-și prima sinteză asupra preistoriei europene („The Dawn of European Civilisation“), Childe va cere noi informații. Pune numeroase întrebări, la care F. László răspunde deosebit de amănunțit, autorizându-l pe Childe să utilizeze în lucrarea sa informațiile primite. Răspunsul lui László — însoțit de desene, fotografii, indicații bibliografice etc. — este deosebit de prețios, conținând multe date inedite, unele rămânând nepublicate chiar pînă în zilele noastre. Sînt înșirate, de pildă, cele 11 pintadere, descoperite în trei așezări cu ceramică pictată din sud-estul Transilvaniei (Ariuşd, Olteni, Reci)⁷¹. László dă și o listă completă a obiectelor de aramă, descoperite la Ariuşd, cuprinzînd 19 piese (3 sîrme, 1 verigă, 8 spirale, 2 plăci, 2 sule, 1 lamă de cuțit și 1 lamă de pumnal, precum și un topor cu două tăişuri, cu brațe în cruce), la care se mai adaugă și un număr mai mare de perle de aramă. Așa cum remarcă însuși László, obiectele de aramă, care apar încă din stratul inferior (VII), se înmulțesc în nivelurile următoare, cele mai numeroase fiind descoperite în stratul IV⁷². Este semnificativ pentru metodele de cercetare înaintate ale lui László că încă din anul 1913 s-a efectuat și **analiza chimică** a obiectelor de aramă, descoperite la Ariuşd⁷³. Aurul apare, de asemenea, încă din primul strat al așezării. Obiectele de aur, descoperite la Ariuşd (și care nu sînt confecționate din aur transilvănean⁷⁴, fiind probabil, piese de import), sînt pentru prima dată menționate în această scrisoare⁷⁵. Așa cum specifică László, publicarea lor, înainte de încheierea săpăturilor, ar fi periclitat siguranța așezării. Reiese, deci, și de aici, că F. László nu a renunțat, nici în 1924, după un deceniu de întrerupere a săpăturilor, la planul său de a dezveli integral așezarea de la Ariuşd. Se observă, pe de altă parte, precauția lui László, teama sa de „căutătorii de comori“, care, aflînd de existența obiectelor de aur, ar fi putut distruge așezarea, așa cum au provocat, de fapt, serioase deranjamente, încă înainte de începere a săpăturilor sistematice⁷⁶.

În această corespondență se discută și cîteva probleme de o însemnătate mai generală, cum ar fi: valoarea (sau, mai precis, lipsa de valoare) cronologică a pintaderelor⁷⁷; raportul dintre descoperirile de la Ariuşd, Cucuteni și Tripolie⁷⁸; legăturile dintre descoperirile de tip Ariuşd și alte culturi (Dimini, Lengyel, ceramica pictată moravă)⁷⁹, raportarea neoliticului central și est-european la cronologia relativă și

absolută a spațiului egeean⁸⁰. Acestea sînt printre primele încercări de a încadra descoperirile de la Ariușd, pe de o parte în complexul Ariușd—Cucuteni—Tripolie, iar pe de altă parte, în contextul mai larg al civilizațiilor neolitice din Europa centrală, răsăriteană și de sud-est.

Aflăm că, în vederea prelucrării materialului de la Ariușd și a interpretării lui în contextul întregului ansamblu cultural din care face parte, László a studiat, încă în anul 1913, descoperirile de la Cucuteni și Șipeniț, la Museum für Völkerkunde din Berlin și la Naturhistorisches Museum din Viena⁸¹. În același timp, László și-a exprimat regretul, că nu a avut posibilitatea de a studia, la fața locului, descoperirile din aria tripoliană, acestea fiindu-i cunoscute numai din literatura de specialitate, la care se mai adaugă și informațiile primite de la arheologul ucrainean V. V. Chvojka⁸². Este o reală pierdere pentru știință, că acest bogat material comparativ doar în parte a putut fi valorificat⁸³, F. László ne mai reușind să prelucreze întregul material provenit de la Ariușd și să publice rezultatele la care a ajuns.

Este interesantă și mențiunea lui Childe cu privire la greutățile lui Hubert Schmidt de a găsi o editură, în vederea publicării monografiei sale despre Cucuteni⁸⁴. După cum se știe, această remarcabilă lucrare a apărut abia în 1932, cu peste două decenii după încheierea săpăturilor, cu un an înainte de moartea lui H. Schmidt⁸⁵.

Reiese din această corespondență, că Childe i-a trimis lui László, în mod regulat, studiile sale, imediat după apariția lor. Acest schimb de informații și de lucrări științifice a însemnat pentru László reluarea, după ani de zile de întrerupere, a contactelor cu viața științifică internațională. „Am citit și studiat cu plăcere studiul Dumneavoastră prețios despre Șipeniț, pe care ați fost atît de amabil să mi-l trimiteți. Bucuria mea a fost cu atît mai mare cu cît, de ani de zile, nu mi-au fost accesibile rezultatele mai noi ale cercetărilor arheologice din străinătate. Vă rog să fiți amabil și să-mi trimiteți și în continuare publicațiile referitoare la acest subiect“ — scrie László în scrisoarea sa din 15/21.VII.1924.

Aflăm apoi, că László a început să redacteze monografia așezării de la Ariușd, care urma să apară, încă în anul 1925, la Tübingen, în limba germană, în colecția „Veröffentlichung des Urgeschichtlichen Forschungsinstituts⁸⁶. Ideea de a publica această lucrare în seria de monografii a Institutului de Cercetări Preistorice al Universității din Tübingen îi aparține lui Hans Reinerth, colaborator al institutului menționat. Cu prilejul călătoriei sale de studiu în Transilvania, însoțit de Julius Teutsch, Reinerth vizitează, în septembrie 1924, și Muzeul din

Sf. Gheorghe, oferind publicarea descoperirilor de la Ariușd în colecția menționată. Propunerea fiind îmbrățișată de prof. R. R. Schmidt, director al Urgeschichtliches Forschungsinstitut de la Tübingen, F. László a și redactat o bună parte din această monografie, intitulată „Stațiunea neolitică de la Ariușd“⁸⁷. Dar, din nefericire, nici această lucrare nu a mai putut fi terminată și publicată.

F. László nu a mai apucat nici apariția cărții lui Childe, „The Dawn of European Civilisation“, în prefața căreia autorul își exprimă recunoștința față de acei specialiști, printre care și F. László, care l-au sprijinit în elaborarea acestei lucrări⁸⁸. Rezultatele cercetărilor lui László, informațiile transmise în scrisorile sale, au fost valorificate în cartea lui Childe într-un capitol aparte, intitulat „Oltenian Culture“, consacrat civilizației neolitice cu ceramica pictată din bazinul superior al Oltului⁸⁹.

*
*   *
*

Se pare că F. László și-a dat seama de importanța cercetărilor lui Childe pentru cunoașterea neoliticului din Europa centrală, răsăriteană și de sud-est, încă de la publicarea primelor lucrări de specialitate ale arheologului englez. O dovadă în acest sens este și faptul, că a recenzat două dintre cele mai timpurii studii ale lui Childe: „The East European Relations of the Dimini Culture“⁹⁰, și „Schipenitz: a Late Neolithic Station with Painted Pottery in Bucovina“⁹¹. Aceste recenzii, apărute în „Convorbiri Literare“⁹², sînt printre primele semnalări, pe plan internațional, despre lucrările lui Childe și, după cît știm, au atras pentru prima dată atenția cercurilor de specialitate și a publicului mai larg din țara noastră asupra persoanei savantului englez și a importanței studiilor sale pentru preistoria României.

Totodată, publicarea acestor două recenzii, în limba română, într-o revistă bucureșteană, marchează și întărirea legăturilor lui F. László cu viața științifică și culturală românească postbelică. Merită să cităm, în acest sens, recomandarea din partea redacției „Convorbirilor Literare“, cu ocazia publicării celor două recenzii: „D-l Dr. Francisc László, directorul Muzeului din Sf. Gheorghe și autorul cercetărilor așa de interesante din Ariușd, despre care a fost vorba în N-rul din Ian.—Febr. al C.L.⁹³, ne trimite următoarele două recenzii, care vor fi urmate de alte articole ale D-sale“⁹⁴.

Acest gest al lui László nu trebuie subapreciat, avînd în vedere anumite realități din prima perioadă de după unirea Transilvaniei cu România. Este semnificativ, în acest sens, pasajul următor dintr-un ar-

ticol publicat cu ocazia morții lui László: „Atunci când lozinca pasivității excesive a împiedicat renașterea instituțiilor culturale, el nu s-a lăsat influențat de lozinci, făcând parte astfel din aceia, care nu au fost înțeleși de eroii lozincarzi. Nici acesta nu i-a putut știrbi însă prestigiul“⁹⁵

Participarea la circuitul vieții culturale și științifice a României postbelice caracterizează, de fapt întreaga activitate a Muzeului din Sf. Gheorghe. Reținem, în această privință, cuvintele lui Al. Tzigara-Samurcaș, inspector general al muzeelor, așternute pe hîrtie cu ocazia semicentenarului muzeului din anul 1929: „Îmbărbătați de înalta apreciere a colecțiilor lor, conducătorii muzeului au știut, de la început, să se adapteze vremurilor noi. Sfaturile ce li s-au dat cu prilejul inspecțiunilor, au fost totdeauna urmate, iar subvențiile acordate minime, neapărat, din cauza numeroaselor instituții similare, ce trebuiau deopotrivă ajutate — au fost bine întrebuintate, punîndu-se colecțiile cît mai larg în serviciul vizitatorilor prin etichete trilingue“⁹⁶.

Întărirea legăturilor cu viața științifică a țării i-a fost mult înlesnită lui F. László prin faptul că în persoana lui Vasile Pârvan el a cunoscut un adevărat om și savant, care a știut să-i aprecieze fără prejudecăți, calitățile sale de cercetător. Cu puțin timp după moartea lui László, V. Pârvan nota într-o scrisoare adresată lui M. Roska⁹⁷: „Între timp am cunoscut pe mult regrettatul Francisc László și i-am oferit sprijinul și prietenia mea; și László rămînînd un membru devotat al minorității naționale din care făcea parte, a devenit totuși un eminent și devotat colaborator al nostru. De aceea, volumul I din „Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie“ va cuprinde la loc de onoare articolul său despre tipurile de vase de la Ariușd⁹⁸ și un călduros articol al meu despre dînsul“⁹⁹.

La aceste legături cu Vasile Pârvan se face aluzie și într-una din scrisorile lui László, adresată lui Childe, în care îl informează pe arheologul englez despre descoperirea în Moldova a unei noi așezări cu ceramică pictată, fiind vorba, după cît se pare, de stațiunea de la Bontești¹⁰⁰. Știrea acestei noi descoperiri i-a fost împărtășită lui László cu ocazia uneia din vizitele lui Pârvan la Muzeul din Sf. Gheorghe (probabil la 1.X.1924)¹⁰¹.

Ca organizator și îndrumător al cercetărilor arheologice din România, Pârvan a încercat să stabilească, în anii postbelici, relații de colaborare cu arheologii de naționalitate maghiară din Transilvania, activitatea unora din ei fiind de fapt bine cunoscută pentru el¹⁰². Astfel, cu toată existența unor neînțelegeri între ei la început¹⁰³, M. Roska a devenit colaboratorul lui V. Pârvan, publicînd în revista „Dacia“, încă din primul volum al ei¹⁰⁴. Pârvan l-a sprijinit cu multă bunăvoință și pe arheologul

ciujean, atunci încă tânăr, Ferenczi Sándor ¹⁰⁵, care, de asemenea a devenit un colaborator al revistei „Dacia” ¹⁰⁶. Pârvan a făcut posibil, atât pentru Ferenczi, cât și pentru Mallász József, participarea la colectivul săpăturilor arheologice de la Costești, respectiv, Sarmisegetusa, executate cu fondurile puse la dispoziție de Comisiunea Monumentelor Istorice ¹⁰⁷.

În ceea ce îl privește pe László, Pârvan i-a apreciat, înainte de toate, perseverența și seriozitatea, rigurozitatea științifică, în activitatea sa arheologică. „Înzestrat cu un spirit de observație și de o perseverență admirabilă — nota Vasile Pârvan — László a devenit un arheolog, executând săpături exemplare, a cărui metodă exactă, conștiincioasă și precisă s-a evidențiat la tot pasul, nu mai în munca lentă și anevoioasă de prelucrare a materialului descoperit, dar și în rapoartele sale, publicate fie în „Dolgozatok” . . ., fie în „Archaeologiai Értesítő” . . ., fie în „Dacia” ¹⁰⁸.

* * *

Interesul manifestat de V. Gordon Childe și de Vasile Pârvan față de munca sa, aprecierile elogioase ale celor doi oameni de știință cu privire la cercetările sale arheologice riguros științifice au avut, desigur, un efect binefăcător asupra stării de spirit a lui F. László, deja grav bolnav. Oferta Muzeului de Arheologie și Etnologie al Universității din Cambridge, făcută prin intermediul lui Childe, de a sprijini cu 60 de lire sterline reluarea săpăturilor de la Ariușd ⁰¹⁹, a însemnat pentru F. László o nouă speranță pentru traducerea în viață a unui plan îndrăgit, dar spulberat de peste un deceniu.

Condițiile propuse de muzeul din Cambridge au fost acceptate, fiind obținută, pe cale diplomatică, și permisiunea din partea autorităților românești de a scoate din țară piesele care îi reveneau părții engleze. Urma ca fondurile să fie livrate în primăvara anului 1925, iar săpăturile să aibă loc în vara aceluiași an, sub conducerea lui F. László ¹¹⁰.

Această colaborare plănuită cu Muzeul din Cambridge nu s-a împlinit însă, săpăturile de la Ariușd fiind reluate, fără ca descoperirile să fie împărțite cu un muzeu străin.

* * *

Dându-și seama de importanța deosebită a așezării de la Ariușd pentru neoliticul țării și, în general al Europei răsăritene, Pârvan va interveni, ca din fondurile încă foarte modeste, puse la dispoziția cercetărilor arheologice din România ¹¹¹, să fie alocată o sumă importantă pentru reluarea săpăturilor din stațiunile de pe dealul „Tyiszk”. În urma acestor

intervenții insistente, ministrul cultelor și artelor, Al. Lepădatu, care în vara anului 1924 a făcut o inspecție oficială la Muzeul din Sf. Gheorghe, a repartizat suma de 50.000 lei pentru săpăturile din anul 1925¹¹². La lucrările șantierului, care s-au desfășurat între 6 august și 5 septembrie, a mai participat László Árpád, custode al Muzeului din Sf. Gheorghe, fii lui F. László, precum și un grup de elevi de la Colegiul din Sf. Gheorghe¹¹³. Săpăturile au fost vizitate și de Vasile Pârvan, care avea în grijă supravegherea tuturor lucrărilor de pe șantierele din Ardeal, executate cu fondurile puse la dispoziție de Comisiunea Monumentelor Istorice¹¹⁴. Pârvan își va aminti cu cele mai calde cuvinte despre impresiile sale: „Noi nu vom uita niciodată întâlnirea pe care am avut-o cu acest cercetător neobosit, chiar la locul descoperirilor sale cele mai fericite, la Ariușd, în august 1925, cu abia câteva săptămâni înainte de moartea sa neașteptată. Foarte fericit că și-a putut relua săpăturile, după lunga întrerupere provocată de anii atât de triști ai Marelui Război, László era de-a dreptul transfigurat de dragostea pentru disciplina sa, explicându-ne pe loc nu numai ultimele sale descoperiri, dar și întreaga istorie a săpăturilor de la Ariușd, cu detalii topografice și stratigrafice deosebit de prețioase, care niciodată nu pot fi înțelese exact, decât descrise la fața locului, pe șantierul de săpături“¹¹⁵.

Săpăturile din anul 1925 fiind finanțate de Comisia Monumentelor Istorice, colaborarea cu Muzeul din Cambridge urma să aibă loc — conform unei noi înțelegeri cu Childe — în vara anului următor¹¹⁶. Colaborarea nu va fi realizată însă nici de această dată. Cu mai puțin de două săptămâni după încheierea săpăturilor de la Ariușd din anul 1925 F. László nu va mai fi în viață, rezultatele acestei ultime campanii, efectuată grație sprijinului lui Vasile Pârvan, rămânând inedite pînă astăzi.

Dar nu numai rezultatele ultimelor sale săpături au rămas inedite ci și o bună parte din descoperirile sale anterioare. Publicarea monografică a săpăturilor de la Ariușd, începută în 1914¹¹⁷, a fost întreruptă mai întâi datorită evenimentelor războiului, iar apoi din cauză că revista respectivă și-a încetat apariția¹¹⁸. În lipsa unei publicații de specialitate, care ar fi asigurat tipărirea unor studii în condițiile corespunzătoare cerințelor științifice, László a publicat în acești ani, doar articole de proporții reduse, în presa locală sau în reviste de cultură¹¹⁹.

Atunci, cînd Vasile Pârvan a început să pregătească editarea revistei „Dacia“, a solicitat și colaborarea lui László la realizarea primului volum. Este semnificativ pentru maniera înțelegătoare a lui Pârvan că a cerut lui László să-și redacteze manuscrisul în limba sa maternă, el însuși îngrijindu-se de traducerea textului în limba franceză¹²⁰. László a și redactat

un studiu cuprinzător cu privire la „Tipurile de vase pictate de la Ariușd”¹²¹, manuscrisul fiind încheiat la 8 iunie 1925¹²².

Nu este cazul să analizăm aici importanța acestei lucrări, dorim numai să atragem atenția asupra unor aspecte mai generale. Este interesantă, în primul rând, încercarea lui László de a stabili locul descoperirilor de tip Ariușd în ansamblul ceramicii pictate din Europa răsăriteană și de sud-est. Reținem și terminologia folosită pentru încadrarea în etapele evoluției preistorice a celor două culturi, identificate la Ariușd, „Cultura A”, cu ceramică pictată (de tip Ariușd), este încă neolitică dar, deoarece obiectele de aramă apar chiar din primul nivel de locuire, ea poate fi considerată ca aparținând „epocii pietrei și a aramei (epocă chalcolitică)”¹²³. În schimb, „cultura B” (care a fost identificată mai târziu cu cultura Schneckenberg din bronzul timpuriu), a fost încadrată de László în „epoca de tranziție de la epoca pietrei la epoca bronzului”¹²⁴, noțiune, care s-a generalizat în literatura noastră de specialitate abia în cursul ultimilor două decenii.

Este demn de remarcat și metoda publicării tipologiei ceramicii, care ar putea constitui un model și astăzi. Concizia expunerii este asigurată prin strânsa unitate și conexiune a textului, ilustrației, tabelelor statistice și a trimiterilor bibliografice. Ceramica este împărțită în 12 grupe (A—M), fiecare cuprinzând mai multe variante. Fiecărei grupe îi corespunde o planșă, cu figuri pentru toate variantele. Se atrage atenția asupra legăturilor strânse dintre formele și decorul ceramicii. Descrierea grupelor și variantelor este extrem de scurtă, căci „figurile ... dau ele înseși, unei persoane specializate în acest gen de studii, toate explicațiile dorite, în ce privește tipurile și formele”.¹²⁵ La fiecare tip și variantă se fac referiri la exemplarele deja publicate și, de asemenea, se indică analogiile cunoscute din descoperirile din țară și străinătate (Cucuteni, Petreni, Șipeniț, Tripolie, Dimini etc.). Pentru fiecare vas de tip Ariușd menționat se indică și numărul de inventar. În sfârșit, pentru a se putea urmări **frecvența și asocierea tipurilor** și variantelor în diferitele straturi ale așezării de la Ariușd precum și în stațiunea de la Olteni, László a întocmit un tabel statistic cuprinzător¹²⁶, procedeu, care abia astăzi începe să fie folosit pe o scară mai largă.

Sînt foarte interesante și constatările lui László privind funcționalitatea și modul de utilizare a diferitelor tipuri ceramice, precum și observațiile sale cu privire la legătura dintre tipurile de vase și modul de viață al unei comunități preistorice.

F. László era convins că „studiul formelor de vase nu este suficient pentru stabilirea treptelor de dezvoltare în ansamblul acestei civilizații“¹²⁷. El și-a exprimat speranța că atunci când întreg materialul de la Cucuteni precum și din alte stațiuni aflate mai spre est va fi publicat, „fiind dată astfel posibilitatea de a compara cercetările, ne va fi foarte ușor de a stabili evoluția acestei civilizații, pe bază de dovezi certe și reale“¹²⁸.

Aceste cuvinte optimiste cu privire la perspectivele cunoașterii evoluției culturii Ariușd-Cucuteni-Tripolie vor vedea lumina tiparului abia după dispariția subită a autorului lor, intervenită la Cluj, la 16 septembrie 1925, la o vîrstă de numai 52 de ani¹²⁹. Cel dintîi volum al revistei „Dacia“, în care a apărut, prin grija lui Vasile Pârvan, la loc de onoare, acest studiu privind tipurile ceramicii de la Ariușd, include și necrologul, în care se dă „cu cel mai viu regret ultimul omagiu eminentului arheolog transilvănean și deosebit de prețios colaborator al „Daciei“, prof. dr. Francisc László, de la Sf. Gheorghe... Moartea sa — se încheie acest călduros necrolog semnat de Vasile Pârvan — este o mare pierdere pentru arheologia preistorică a Daciei. Am pus la inimă de a deschide și de a încheia acest prin volum al revistei noastre cu opera lui și cu comemorarea sa“¹³⁰.

* *

* *

Bunele relații colegiale dintre László și Childe, brusc întrerupte prin moartea prematură a arheologului transilvănean, nu au mai putut fi întărite printr-o întâlnire a celor doi cercetători. Childe va reuși să viziteze Muzeul din Sf. Gheorghe și să studieze descoperirile de la Ariușd, abia în aprilie 1926¹³¹. Explicațiile necesare, cu privire la descoperirile provenite din săpăturile din anul 1925, neinventariate încă, i-au fost oferite lui Childe de László Árpád și László Ferenc jr., fratele, respectiv, fiul arheologului, amîndoi participanți la lucrările șantierului¹³². Childe va păstra neștearsă, pînă la sfîrșitul vieții, amintirea legăturilor sale cu cercetătorii așezării neolitice de la Ariușd, ținînd să se întâlnească la Cluj, cu ocazia ultimei sale vizite în România din anul 1955, cu László Dezső, unul din fiii lui F. László.

Aflînd de dispariția lui László Ferenc, Childe va publica, încă în noiembrie 1925, în revista Institutului Regal de Antropologie din Londra, un necrolog elogios, în care va scoate în evidență importanța, pe care o prezentau, la vremea respectivă, cercetările arheologice ale lui F. László, pentru preistoria europeană. „Prin moartea lui Dr. László Ferenc de la Muzeul din Sf. Gheorghe — scria Childe cu acest prilej¹³³ —, preistoria

europeană a suferit o grea pierdere . . . Așezarea de la Ariușd, săpată de Dr. László cu o grijă atât de meticuloasă, reprezintă, ca rezultat al cercetărilor sale, cea mai prețioasă sursă a noastră de informații, privitoare la cultura cu ceramică pictată din sud-vestul Europei“.

Correspondența dintre V. Gordon Childe și László Ferenc, chiar nefiind încă în întregime cunoscută, ne-a oferit câteva date interesante cu privire la cercetarea civilizațiilor neolitice cu ceramică pictată din centrul, răsăritul și sud-estul Europei și, în special, la cea a culturii Ariușd din bazinul superior al Oltului. De asemenea, această corespondență ne-a prielujit evocarea unor momente mai puțin cunoscute din viața și activitatea științifică a lui F. László, din legăturile sale cu unii reprezentanți de seamă ai arheologiei românești și europene. Am ținut să evidențiem că, dacă legăturile cu V. Gordon Childe au însemnat pentru F. László reluarea contractelor cu viața științifică internațională, reluarea activității sale științifice pe tărîmul arheologiei, întreruptă de evenimentele primului război mondial, a devenit posibilă, în mare măsură, datorită înțelegerii și srijinului dezinteresat al lui Vasile Pârvan. Este regretabil că această colaborare, care ne constituie și astăzi un exemplu de urmat, a fost atât de brusc întreruptă prin moartea tragică a lui F. László, intervenită cu numai doi ani înainte de dispariția, la fel de tragică, a fondatorului școlii românești de arheologie.

1

Scrisoarea manuscrisă, în limba germană¹³⁴, a lui V. G. Childe, adresată lui F. László. London, 24 octombrie 1923.

1917 Club
4—5, Gerrard Street, W.I.
One minute from Leicester Sq. Station
Telephone: 3223 Gerrard
Telegrams: „Alledora, Westrand, London“¹³⁵
24×23

Sehr geehrter Herr Collega (!)

Ich erlaube mich (!) hiermit einen Sonderabdruck meines Aufsatzes (!) über die Verhältnisse (!) zwischen Thessalien und Mittel bzw. Osteuropa (!) während (!) der Zeit der bemahlten (!) Keramik Ihnen zu senden. Ich hatte gehofft selbst nach Sepsi Szent Gyorgi¹³⁶ fahren zu können aber leider ist das nicht gelungen.

Der Prof. Kozlowski den ich in Lwów kennen gelernt habe, teilt mir mit dass Sie bei Erösd¹³⁷ Megaron-häuser (!) gefunden haben (!). Leider ist Ihre Veröffentlichung (!)

davon (in Dolgozatok) nicht hier befindlich (!). Ich habe Ihren früheren Aufsatz in (!) Arch. Ert.¹³⁸ schon gelesen, und bin um so mehr gespannt die Ergebnisse Ihrer letzten (!) Ausgrabung zu lernen (!).

Ich schreibe jetzt eine grösseren (!) Arbeit über die bemahlte (!) Keramik und insbesondere über die Gefässen (!) von Schipenitz die ich in Wien bearbeitet habe. Dies (!) soll in nächsten Hefte (!) von (!) Journal of Royal Anthropological Institute erscheinen.

Ich brauche dafür sehr (!) einen (!) Copie (!) von Ihrer Arbeit über Erösd. Ich würde dafür irgendeines (!) englisches oder französisches (!) Buch das Sie brauchen kann (!), sehr gern tauschen wenn Sie noch eines (!) Exemplar haben. Der (!) R.A.I. wurde (!) auch natürlich bereit sein in Tauschverkehr mit Cluj zu stehen (!).

Ich höre auch dass Sie in Erösd ein (!) Kupfer-Axt gefunden habe (!). Ich möchte fragen ob es (!) von ungarischem Typus (fig. 1/1)¹³⁹ war. Solche Axte sind neuerding (!) in Kreta gefunden (!) — das (!) älteste ist schon fruh (!) minoisch II a oder vor 2400 V.C.¹⁴⁰ Ich werde (!) sehr dankbar sein wenn Sie meinen Wünschen entgegenkommen können (!) und Sie am höflichsten bitte (!) mir ein Separat Ihres Artikel (!) zu lassen (!).

Ich unterzeichne mich hochachtungsvoll

V. GORDON CHILDE

An Herrn László Ferenc
Sepsi Szentgyorgi¹⁴¹-Muzeum
Transylvania

Bedauerlich (!) kann ich magyarisch nicht schreiben (und nur mühsam lesen). Ich glaube dass Sie deutsch (!) leichter als französisch finden werden.

2

Scrisoarea manuscrisă a lui V. G. Childe, în limba engleză, adresată lui F. László.
London, 30 iunie 1924¹⁴².

1917 Club ...
30. VI.

Dear Dr. László. I am soon publishing a book on the neolithic civilisations in Europe. It would add greatly to the value of this if I could have some additional informations as to your invaluable results at Erösd as yet unpublished. In particular I should like to know at what level you find the clay seals or pintaderas (fig. 1/2) etc. which recall Minoans seals. Did you find any stone mace heads either (fig. 1/3) or (fig. 1/4) or stone figures as at Tordos¹⁴³? Or bracelets of Spondylos gaederopi shell (as in Bulgaria, Vinca, O Besseny¹⁴⁴, Worms etc)? And do you still think that metal -copper- appears only in the uppermost settlement? It is funny you found no gold. In Thessaly Tsountas found a little gold (fig. 1/5) with pottery very like that of Erösd on the acropolis of Sesklo. There too the celts (axes) were fixed to their handles in horn slaves (gaines) fig. 1/6) or (fig. 1/7). The latter you figure from Erösd. I hope you received my paper on Schipenitz and that it was to your taste. I think Erösd must be early compared to Cucuteni I or Tripolye A.

With kind regards yours very truly.

V. GORDON CHILDE

3

Originalul, în limba maghiară, a scrisorii lui F. László, bătută la mașină, adresată lui V. G. Childe. Sf. Gheorghe, 15 iulie 1924. Data conceptului traducerii în limba engleză: 21 iulie 1924.

Igen tisztelt Uram!

Folyó évi június 30-iki nagybecsű levelére válaszolva erödsi ásatásaim eredményeiből az alábbi adatokat van szerencsém közölni:

- A. Agyagbélyegzőt (pintadérász) Erösdön összesen 5 db-ot találtam s mindenik a legalsó VII. rétegből való. Oltszemen ¹⁴⁵ 5 db-ot, Rétyen ¹⁴⁶ 1 db-ot találtam. (Dolgozatok 1911. 78-ik kép, továbbá mellékelte rajzon 1—2—3 sz.).
- B. Kőbuzogány fejét vagy olyan kőalakokat mint Tordoson, sem Erösdön, sem más oltmenti telepen nem találtam.
- C. Kagylóhéjbol készült karkötő szintén nem került elő, de a Dolgozatok 1911. folyamában a 6. képen közölt ékszer-leletben ivben hajló 35 db kagylóhéj-lemez volt, melyek két vége át van lyukasztva, hosszuk 3—6 cm, szélességük 1 cm. Valószínűleg egy összefűzött vagy felvarrt mellédísz részei.
- D. A vörösrézből készült tárgyak száma az 1911—12—13-ik ásatások rendjén kibővült s azoknak teljes jegyzékét az alábbiakban közlöm, jelezve a réteget, melyben találtam.
1. 4 cm hosszú lapított huzal. Lelt. sz = 3674. VII. réteg.
  2. Ivben meghajlított hengeres huzal 2db. I elt. sz = 3458. VI. réteg.
  3. 9,5 cm hosszú és 6 mm vastag ár. Lelt. sz = 388. VII. réteg. (Rajz 4).
  4. Ár. Lelt. sz = 487. IV.r. (Dolgozatok 1911. 92. kép).
  5. Késpenge (?). Lelt. sz = 488. IV. réteg (Dolgozatok 1911. 92. kép).
  6. Az ékszer-leletben a IV. rétegből a négyféle nagyságú gyöngyökön kívül (Dolgozatok 1911. 92. kép) 6 db spirális (Dolgozatok 1911. 93—94. kép) és 1 db hengeralakúra összehajtott lemezke. Lelt. sz = 2388.
  7. 1 mm vastag hengeres huzalból készült 2,8 cm átmérőjű karika. Lelt. sz = 389. II. réteg. (rajz 5).
  8. Csonkakúp felületű lemez két töredéke. Külső felületén concentricus átmérője 13,5 cm. Lelt. sz = 22.181. II. r. (Rajz 6).
  9. Fűzfalevél alakú lemez (tör?) hossza = 190, szélessége = 38, vastagsága = 3 mm. Lelt. sz = 126. II. réteg. (Rajz 7).
  10. 2 db spirális 7,5 és 8 cm átm., kanyarulatok száma 7,75 és 8. Lelt. sz = 3548—3549. I. réteg.
  11. Csákány, melynek rajzát multkor közöltem. Lelt. sz = 2689. I. réteg.
- Mind ezekből kitetszik, hogy a vörösréz tárgyak száma alulról fölfelé haladva növekszik, de viszont nem hiányzik a legalsó rétegből sem.
- E. Még az 1910-ik évi ásatás rendjén az említett ékszer-leletben a IV. rétegben találtam 1 db 3 mm széles lemezből alakított 8 mm átmérőjű aranytekercset, melyen a csavarulatok száma 5, mindkét vége kihegyezett, súlya 2,75 gr. Lelt. sz = 2371. Publikálása a telep biztonsága szempontjából az ásatás befejezése előtt nem látszott célszerűnek. (Rajz 8.).
- Az 1911-ik évi ásatás rendjén a VII. rétegben még egy arany tárgy került elé, ez egy karika mely 66 mm hosszú két végén kissé kihegyezett 0,5 mm vastagságú hengeres huzalból készült; súlya .... gr. (Rajz 9). Lelt. sz = 3713.
- F. Az átlukasztott szarvasagancs ágak közül csupán egy oltszemi példánynak alsó végében volt beleerősítve egy 3 oldalú kihegyezett kő-ék. (Dolgozatok 1911. 91-ik kép 3. pont). Ezen a képen a IV. számú szarvasagancs-tőnek éle a nyél-lyukra derékszög alatt áll s így alakja a kapa formával egyezik. (Rajz 10). Lásd még „Zeitschr. für Ethn.“ 1911, p. 593. Tabl. 10.
- Az erödsi példányok egyik oldalukon a nyél-lyukkal párhuzamosan ék-alakúan le vannak faragva és le vannak simítva.

A berlini múzeumban lévő cucuteni anyagot, úgyszintén a Bécsben lévő schipenitzki anyagot még 1913-ban a helyszínen tanulmányoztam. Róluk készült rajzaimnak és jegyzeteimnek az összehasonlító tanulmányozásnál sok hasznát fogom venni. Legyen kegyes megírni, hogy Hubert Schmidt a Cucuteni-i anyag részletes feldolgozását közzétette-e? Sajnos, hogy az oroszországi dimini-i anyagot csupán az irodalomból ismerem.

Örömmel olvastam és tanulmányoztam a Schipenitz-ről közzétett nagy értékű tanulmányát, melyet szíves volt nekem megküldeni. Örömemet növelte az a körülmény, hogy évek óta nem jutottam hozzá a külföldi arheológiai vizsgáladások újabb ered-

ményeihez. Kérem e tárgykörre vonatkozó publikációk további szíves megküldését is. Még az erösdi ásatás néhány egyéb problémájáról is szeretnék Öntől felvilágosítást nyerni, de ezt egy következő alkalomra hagyom.

Mély tiszteletem kifejezése mellett maradtam

Sepsiszentgyörgy, 1924.VII.15.

Kész szolgája:

4

Scrisoarea manuscrisă a lui V. G. Childe, în limba engleză, adresată lui F. László. London, 6 august 1924¹⁴⁷.

1917 Club ...
6. VIII.

Dear Dr. László

It was very good of you to answer so fully and so soon my many questions. I have asked a lot but I am anxious to give a full account of your work in my book since it is little known in this country (Dolgozatok being rather rare). Yet your results are the most important we have in the whole sphere of the painted pottery as — apart from H. Schmidt — you are the only man to have excavated a site preferly and scientifically. The discovery of gold is nice. It links on with Tsountas little pendant from Sesklo found with similar pottery (Dimini style) to yours from Erösd. I do not think it will endanger the station if I mention this in my book but if you would rather I did not I will suppress it. It is funny that the pintaderas only come in the lowest stratum. That does look as if Erösd I only began about the same time as Lenyel¹⁴⁸ and the similar pottery in Moravia since Palliardi found a „pintadera“ with painted ware at Boskovstyn¹⁴⁹ (WPZ, I). But as I point out in „Dimini Culture“ the Moravian-Lengyel style of painting belongs to Thessaly III while the Erösd style belongs to II.

Non unhappily Hubert Schmidt has not yet published Cucuteni or Monteoru. He told me he could not find a Verlager. I wonder which is older Cucuteni I or Erösd. Your idol shows that the two stations were partly contemporary.

(. . . . . ?)¹⁵⁰

With many thanks

yours sincerely

V. GORDON CHILDE

5

Conceptul manuscris, în limba maghiară, al scrisorii lui F. László, adresată lui V. G. Childe. Fără dată¹⁵¹.

Igen tisztelt Uram!

Felhasználom a kedvező alkalmat, hogy legutóbbi megtisztelő soraira válaszoljak. Legelőbb is szívesen értesítem, hogy mindazt az anyagot, amit eddig Önnel közöltem, tehát az arany tárgyakat is, tetszése szerint szabadon felhasználhatja.

Nekem megküldött 2 értekezését magyarra lefordítottam s a Bukarestiben megjelenő Convorbiri Lit(erare) folyóiratban közelebről ismertetni fogom.

Párvan bukaresti egyetemi tanár közölte velem, hogy a háromszéki telepekkel egyenlő földrajzi szélesség alatt, de a Kárpátokon kívül, Focșani mellett 1 festett kerámikás telepet talált, amelyen az ásatásokat legközelebb megkezdi.

A magam részéről is nagyon köszönöm az erösdi ásatások újból való megkezdése érdekében tett szíves közbenjárását.

Scrisoarea manuscrisă, în limba engleză și germană, a lui V. G. Childe, adresată directorului Muzeului din Sf. Gheorghe, în legătură cu reluarea săpăturilor de la Ariușd, sub conducerea lui F. László. London, 20 septembrie 1924¹⁵².

1917 Club ...
20 IX 24.

Dear Sir and Colleague.

We are much interested in the excavations which have been conducted with such skill and patience by Dr. László at Erösd. I am informed that owing to your separation from Hungary the work has had to be stopped for lack of funds.

Now I am wondering whether, if a museum here were to put up the money, your museum and Dr. László would be willing to carry on the work on the same terms as formerly ie to share the product equally with us.

The Director of the Cambridge University Museum of Archeology and Ethnology authorises me to state that he is prepared to spend sixty pounds 60 stg. in supporting the excavation of the site. He would of course expect in return a fair and equal share of the material found especially vases figurines and *pintaderas*. My own experience of sites with painted pottery is that in this department plenty of doublettes are generally forthcoming which would give a good idea of the sort of thing found without in any way destroying the value of your own collection. We should expect a few good typical vases the exceptional *Kleinfunde* would be less relevant to our purpose.

On the other hand I do not know whether the Rumanian laws would allow us to take anything out of their country nor do I know whether the idea would appeal to you or whether Dr. László would be willing to continue his work under this arrangement. Perhaps you would let kindly me have your views on these questions? We read German French and Italian quite as easily as English.

Yours faithfully

V. GORDON CHILDE

Dr. Csutak
Director
Sfântu Gheorghe

Übersetzung

Sehr geehrter Herr Kolleger (!) !

Wir interessieren uns in den (!) durch Herrn Dr. László so sorgfältig (!) und glücklich (!) ausgeführten Ausgrabungen bei Erösd. Ich höre aber dass wegen Ihrer Ausscheidung (!) von Ungarn die Arbeit durch (!) Mangel an Geld abgegeben (!) ist. Wenn ein englisches Museum bereit würde (!) Unterstützung (!) zu geben würden (!) Ihres (!) Museum und der Herr László bereit sein die Ausgrabung wieder unter zu nehmen (!) unter den Bedingungen dass wir, wie vorher das Magyar Nemzeti Muzeum¹⁵³ in Buda Pest, das (!) Hälfte (!) der Gegenstände bekommen?

Der Direktor des Cambridge Museum mag (!) jetzt 60 Pfunden (!) zur Unterstützung der Arbeit zahlen aber er würde natürlich erwarten für seinen (!) Museum einige typischen (!) Gefäßen (!), Figürchen (!), *pintadera* usw zu gewinnen (!). Nach meinen eigenen Erfahrungen in (!) dem Gebiet der bemalten (!) Keramik sind viele Doubletten (!) gewöhnlich (!) gefunden (!) die für eine Schau- und Probesammlung wohl geeignet sind ohne das (!) Wert des (!) lokalen Sammlung zu niedrigen (!) besonders weil wir Beispiele der typischen Objekten (!) brauchen nicht die Ausnahme.

Selbstverständlich (!) weiss ich nicht ob die rumanischen (!) Gesetze den (!) Ausfuhr der gefundenen Gegenstände erlauben noch ob der Dr. László unter solchen Bedingungen weiter führen (!) wollte.

Vielleicht wurden (!) Sie so freundlich sein Ihre Meinung mit zuteilen (!) ?

Ich unterzeichne mich hochachtungsvoll

V. GORDON CHILDE

7

Conceptul manuscris, în limba maghiară, al scrisorii lui V. Csutak, adresată lui V. G. Childe, în legătură cu problema reluării săpăturilor arheologice de la Ariuşd, în colaborare cu muzeul din Cambridge. Sf. Gheorghe, 21 octombrie 1924.

Szgy. 1924. okt. 21.

Igen tisztelt kollega uram!

Köszönettel vettem szept. 20-iki megtisztelő sorait. Dr. László F. kollegámmal való megbeszélés alapján sietve értesítem, hogy a közölt feltételek mellett úgy múzeumunk igazgatósága, mint László kollega örömmel fogja a tudomány érdekében anynyira fontos és ....¹⁵⁴ erödsi ásátásokat tovább folytatni. Az idő előrehaladottsága miatt azonban a munka csak az 1925 év nyarán lesz végezhető. Addig az ásatási engedély megszerzése iránt a szükséges lépéseket megtesszük. A kiviteli engedély megszerzése azonban nem áll módunkban s ezért azt az angol külügyminisztérium útján a cambridgei egyetem eszközölje ki, melynek kérése elől az itteni ministerul Cultelor și artelor bizonyára nem fog elzárkózni. Az ásítás költségeinek részben fedezésére szívesen ajánlott költség elküldését a jövő év tavaszára kérjük.

Szíves érdeklődését és jóindulatát ismételten is hálásan köszönve kiváló tisztelettel maradtam

igaz híve

Cs. V.
igazgató

Pe verso:¹⁵⁵ Kedves Béla, szíveskedj ezt a levelünket angolra mielőbb lefordítani.

Cs. V.

8

Scrisoarea manuscrisă, în limba engleză și germană, a lui V. G. Childe, adresată lui V. Csutak, în problema reluării săpăturilor de la Ariuşd, sub conducerea lui F. László, în colaborare cu muzeul din Cambridge. London, 21 noiembrie 1924¹⁵⁶.

34 Cartwright Gardens
London, W.C 1, England
21. XI. 24.

Dear Sir and Colleague.

Some time back I address a letter to you on behalf my friend Mr. Louis Clarke Curator of the University Museum, Cambridge. That Museum is anxious to obtain specimens of Transylvanian painted pottery. Now I am aware that Dr. László had been carrying out most important and scientific excavations at Erösd supported by the Hungarian National Museum at Buda Pest. I believe the proceeds were shared equally between the Sepiszentgyörgy Muzeum¹⁵⁷ and that at Buda Pest, but that, owing to the separation from Hungary, work at Erösd had to be abandoned. Now the suggestion was that Cambridge should provide say 60 pounds stg. for further excavations at the site in return for

a half share of the finds-ceramic, painted plaster implements etc. — on the same terms as had previously been given to Buda Pest. Having had no reply to my former letter I fear that it may have gone astray.

As I said before I do not know whether such an arrangement would be acceptable either to you or Dr. László and of course the alone would be able to carry out the work commenced in such a masterly manner. We should however be very grateful if you, Sir, would consider the question in consultation with Dr. László and let us know your opinion.

Yours faithfully

V. GORDON CHILDE

à Monsieur W. Csutak
Szekely Nemzeti Muzeum
Sfântul Gheorghe
Rumania

Gekurzte (!) Übersetzung (!)

Sehr geehrter Herr Collega

Wie ich Ihnen vorher geschrieben hatte (!), das Museum of Archeology, Cambridge würde (!) sehr gern Proben der siebenburgischen (!) Keramik, usw. bekommen. Wir wissen dass Herr Dr. László ausgiebigen (!) Ausgrabungen bei Erösd meisterhaft ausgeführt (!) hat mit Unterstützung des ungarischen Nationalmuseums (!) in Buda Pest und dass die Ausbeute zwischen dem Sepnizsentgyorgy Muzeum und Buda Pest gleichmassig (!) verteilt sind (!). Ich verstehe aber dass die Arbeiten bei Erösd durch (!) Mangel im (!) Geld nach die (!) Absonderung Siebenburgens (!) aus (!) Ungarn zu (!) Stillstände (!) gekommen sind. Ich hatte dann geschrieben dass Cambridge etwa 60 (sechzig Pfünden) (!) zur Weiterführung der Ausgrabung bei Erösd zu zahlen bereit war unter denselben Bedingungen wie früher — namentlich (!) dass Cambridge ,statt Buda Pest, ein (!) Halbe (!) der Funde bekommen soll. Wir können (!) natürlich nicht wissen ob ein solches Teilnehmen (!) Ihnen und den (!) Dr. László angenehm sei — selbstverständlich (!) kann nur Dr. László die Ausgrabung (!) — führen aber wir würden sehr gern Ihre Meinung darüber hören. Weil ich fürchte (!) dass meiner (!) frühere Brief nicht gekommen sei (!), schreibe ich noch einmal.

Ich unterzeichne mich hochachtungsvoll

V. GORDON CHILDE

9

Scrisoarea manuscrisă, în limba engleză, a lui V. G. Childe, adresată lui F. László.
London, 1 decembrie 1924¹⁵⁸.

1917 Club ...
Dec 1. 24

Dear Dr. László.

Thank you very much for your letter containing kind permission to reproduce illustrations and make reference to your unpublished finds. I send you shortly a reprint of a small article on a gold vase from Greece which is now being printed. I am delighted

that anything I have been able to do has enable you to continue your important work and that you are going to be so good as to continue it and allow some duplicates to come to this country.

Yours sincerely

V. GORDON CHILDE

10

Copia manuscrisă, în limba engleză, a scrisorii lui F. László, adresată lui V. G. Childe. Sf. Gheorghe, 1 mai 1925.

*Sfântu-Gheorghe — Sepsiszentgyörgy
1925, the 1st May*

Dear Sir,

Yet in January I received (!) with thank your publication about the gold vase of early Helladic type. I sent you too in the past weeks the number of November of the *Convorbiri Literare*, in which I treated your communications about Dimini and Schipenitz. At the same time I sent you my communication appeared in the *Székely Nép* about the culture of painted pottery in the neolithic period.

I am very much interested in the appearing of your work about the neolithic culture of Europe, of which I could make much use in my works, which will appear in the next time at Thübinga in the series of the „Veröffentlichung des Urgeschichtlichen Forschungsinstituts“ in the form as lately Dr. Hans Reinerth's work: „Die Chronologie der jüngeren Steinzeit“.

I prepared the reconstrued model of the house L 1. Before I publish it, I send you two photographs of it. The description of this house is to be found in the *Dolgozatok 1914*, pages 325—336. and figure 79.

YOURS TRULY

NOTE

- ¹ Arhiva Muzeului din Sf. Gheorghe, Nr. 12. 251. Copia scrisorii lui F. László din 1 mai 1925, adresată lui V. G. Childe, pe care o publicăm în prezenta comunicare (nr. 10), se află în posesia familiei László.
- ² Mulțumim, și pe această cale, directorului Muzeului din Sf. Gheorghe, dr. Székely Zoltán, pentru amabila permisiune de a studia și publica această corespondență. Mulțumim, de asemenea, și pe această cale, fiilor lui F. László, László Kálmán și László Ferenc (Cluj), care ne-au ajutat cu prețioase date și informații în elaborarea comunicării de față.
- ³ Cele șase scrisori ale lui V. G. Childe se păstrează în șase plicuri cu antetul Muzeului din Sf. Gheorghe, numerotate de la I la VI. Pe fiecare plic se menționează: Gordon Childe, London, precum și data scrisorii. Pe plicul nr. II, III și IV se specifică: *válással*, conținând, deci, și răspunsurile la scrisorile respective. Unele scrisori ale lui Childe (nr. 2, 4, 6, 9) sînt însoțite de concepte de traduceri în limba maghiară. De asemenea, și răspunsurile nr. 3, 5, 7 sînt însoțite de concepte de traduceri în limba engleză. Așa, cum ne indică mențiunea lui V. Csutak de pe verso-ul scrisorii nr. 7. („Dragă Béla, fii amabil să ne traduci cît mai curînd această scrisoare a noastră în limba engleză. Cs. V.“) scrisorile au fost traduse din, respectiv, în limba engleză de profesorul Szász Béla de la Colegiul din Sf. Gheorghe. Scrisoarea lui Fr. László adre-

- sată lui V. G. Childe, din 1 mai 1925, s-a păstrat numai într-o copie în limba engleză. În traducerea fiului lui F. László, László Kálmán. Tot el a tradus în limba engleză și scrisoarea nr. 5. Conceptele sau copiile răspunderilor sînt însoțite uneori de note și însemnări preliminare. Scrisorile lui Childe sînt scrise pe hîrtie cu antet de 20 x 12,5 cm, cu excepția celei din 21 noiembrie 1924, care apare pe hîrtie liniată de 25 x 19,5 cm. Răspunsurile sînt redactate pe coli de 34 x 21 cm, cu excepția scrisorii lui László din 1 mai 1925, care apare pe o hîrtie cu antet, de 31,5 x 23,5 cm. îndoită .
- ⁴ Este vorba de studiul lui Childe, „The East-European Relations of the Dimini Culture“, JHS, 1922, p. 252—275, recenzat apoi de F. László în „Convorbiri Literare“, 1924, p. 874—876.
  - ⁵ Leon Kozłowski (1892—1944), arheolog polonez, profesor la universitatea din Lwow, autor al unor monografii privind epoca pietrei și a bronzului din Polonia. Cf. Jan Filip, „Handbuch“, I, p. 635.
  - ⁶ În legătură cu tipurile de locuințe de la Ariușd a se vedea F. László, DolgCluj, V, 914, p. 325—378, 402—414. Cf. și M. Roska, „Emlékkönyv 1929“, p. 274—275 și nota 17, cu trimitere la lucrarea sa „A görög megaron eredete“ în „Csengeri Emlékkönyv“, Szeged, 1926, p. 260—274. În legătură cu discuțiile mai noi privind problema locuințelor de tip megaron de la Ariușd, a se vedea Vl. Dumitrescu, Dacia, NS, II, 1958, p. 57—58; nota 70.
  - ⁷ Este vorba de unul din cele două articole ale lui F. László, publicate în această revistă : „Festett edények az erődsi és oltszemi telepekről“, ArchÉrt, 1912, p. 57—66 și „Az erődsi ásatások-Fouilles à Erősd. Culture prémycénienne“, *ibidem*, 1914, p. 151—153, 168.
  - ⁸ Cf. F. László, „Háromszék vármegyei prémykenaei jellegű telepek-Stations de l'époque pré mycénienne dans la comitat de Háromszék“, DolgCluj, II, 1911, p. 175—259; „Ásatások az erődsi őstelepen-Fouilles à la station primitive de Erősd, *ibidem*, V, 1914, p. 279—417.
  - ⁹ Cf. V. G. CHILDE, „Schipenitz: a Late Neolithic Station with Painted Pottery in Bukovina“, JRAI, 1923, p. 263—288. Descoperirile, în cea mai mare parte de tip Cucuteni B, din această localitate (astăzi : Sipenicy, R.S.S. Ucraineană, U.R.S.S.) de pe malul stîng al Prutului superior au fost publicate apoi de O. Kandyba, „Schipenitz. Kunst und Geräte eines neolithischen Dorfes“, Wien—Leipzig, 1937, 130 p.
  - ¹⁰ F. LÁSZLÓ, DolgCluj, 1914, p. 299; M. Roska, „Emlékkönyv 1929“, p. 269, fig. 17.
  - ¹¹ Cf. V. G. CHILDE, „The Dawn of European Civilisation“, London, 1925.
  - ¹² Legăturile dintre ceramica pictată de tip Ariușd și neoliticul Thesaliei (cultura Dimini) au fost discutate de Childe într-un studiu special, „Erősd and Dimini — Erősd és Dimini“, „Emlékkönyv 1929“, p. 338—350.
  - ¹³ Afirmatie eronată. Singura piesă de acest tip s-a descoperit la Olteni și nu la Ariușd. Cf. scrisoarea lui László din 15—21 iulie 1924 (nr. 3).
  - ¹⁴ Cf. nota 9. F. László nu numai că a primit extrasul (vezi scrisoarea nr. 3), dar a și recenzat această lucrare a lui Childe. Cf. „Convorbiri Literare“, 1924, p. 876—877.
  - ¹⁵ Această scrisoare s-a păstrat în limba maghiară, bătută la mașină, purtînd data de 15 iulie 1924, precum și într-o traducere manuscrisă, în limba engleză, datată la 21 iulie 1924. S-au păstrat, de asemenea, însemnările lui F. László, în vederea redacțării răspunsului.
  - ¹⁶ Pentru stratigrafia așezării de la Ariușd, a se vedea F. László, DolgCluj, 1911, p. 184—186 și, în special, *ibidem*, 1914, p. 291—297; fig. 78.
  - ¹⁷ În legătură cu pintaderele, a se vedea F. László, DolgCluj, 1911, p. 219, 256, fig. 78. Cf. și nota 32.
  - ¹⁸ Cf. F. LÁSZLÓ, DolgCluj, 1911, p. 224, 258. A se vedea și Vl. Dumitrescu și colab., „Hăbășești. Monografie arheologică“, București, 1954, p. 446 și urm.
  - ¹⁹ Aceasta este singura listă completă a obiectelor de aramă, descoperite la Ariușd. În legătură cu aceste piese a se vedea F. László, DolgCluj, 1911, p. 224—225, 258, fig. 92—94; *ibidem*, 1914, p. 299; M. Roska, „Emlékkönyv 1929“, p. 168—209, fig. 13—17; idem, „Repertorium“, fig. 92.
  - ²⁰ M. ROSKA, „Repertorium“, p. 79, nr. 30, fig. 93/2.
  - ²¹ *Ibidem*, fig. 93/1.
  - ²² F. LÁSZLÓ, DolgCluj, 1911, p. 223, 257, fig. 91/3.
  - ²³ Pentru comparație, László indică o piesă similară, descoperită la Cucuteni, publicată în „Zeitschrift für Ethnologie“, 1911, p. 593, pl. 10.

- 24 În legătură cu această călătorie de studiu a lui F. László, a se vedea darea de seamă, întocmită de el, păstrată în arhiva Muzeului din Sf. Gheorghe.
- 25 Parțial, acest material comparativ a fost valorificat de F. László în studiul său „Les types de vases peints d'Ariuşd“ (Erösd)“, *Dacia*, I, 1924 (1927), p. 1—27.
- 26 În cunoaşterea descoperirilor din aria tripoliană, de un real folos i-au fost lui László și legăturile sale cu arheologul ucrainean V. V. Chvojka (1850—1914), renumit cercetător al culturii Tripolie. În studiul său, publicat în *Dacia*, I, 1924 (cf. nota precedentă), László face repetate referiri la fotografia unor vase tripoliene, trimise de Chvojka (cf. p. 7, 10, 13—14, 20).
- 27 Cf. nota 9, 14.
- 28 În cartea sa, Childe va consacra totuși un capitol aparte (intitulat: „Oltenia Culture“) descoperirilor cu ceramică pictată din bazinul superior al Oltului. Cf. „The Dawn of European Civilisation“, Ediția a treia, revăzută, London, 1939, p. 130—135.
- 29 În legătură cu revista „Dolgozatok“ a se vedea Csorba Csaba, „A Debreceni Déri Múzeum Evkönyve“, 1969—1970 (1971), p. 117—146.
- 30 Acest pasaj a fost reprodus și în necrologul semnat de M. Péter, custode al Muzeului din Sf. Gheorghe, publicat în revista clujeană „Pásztortűz“ (XI, nr. 20, 4. oct. 1925, p. 423). La M. Péter însă, după trei puncte, citatul continuă în felul următor: „Őn olyan tökéletes és páratlan munkát végzett a praemykénei őstelep feltárásában, hogy ezzel egyedül áll az egész világon. Ezért a tudományos világ háláját tolmácsolom önnek“. (Dumneavoastră ați depus o muncă atât de perfectă și de neegalat în dezvelirea aşezării primitive premiceniene, încît, prin aceasta, sînteți fără de seamă în întreaga lume. Pentru aceasta vă transmît mulțumirile lumii științifice). Acest pasaj din urmă nu apare însă în scrisoarea lui Childe, în forma în care ni s-a păstrat această scrisoare. Ultima filă (cea de a treia) a scrisorii este ruptă (nu tăiată!) în două la mijloc, păstrîndu-se numai jumătatea superioară. Ultima frază de pe fața anterioară a acestei jumătăți de file este întreagă, iar pe verso, în partea de sus, se află doar semnătura lui Childe și cele cîteva cuvinte de politeță, de încheiere a scrisorii. Este deci posibil ca pasajul care lipsește să fi fost scris pe fața anterioară a acestei jumătăți de file, dispărută. Ca întindere, avînd în vedere scrisul rar, cu litere mari, al savantului englez, textul respectiv s-ar încadra exact într-o jumătate de pagină a hîrtiei de scris, de mici dimensiuni, folosită de Childe. Este însă mai greu de explicat, de ce pasajul respectiv nu apare nici în conceptul traducerii în limba maghiară a acestei scrisori, care ni s-a păstrat alături de originalul. Oare însuși László a înlăturat, dintr-o modestie exagerată, pasajul respectiv, care a fost dat totuși publicității după moartea sa? Sau, pasajul în cauză provine oare dintr-o altă scrisoare a lui Childe (necunoscută nouă), fără ca acest lucru să fi fost semnalat în necrologul din „Pásztortűz“?
- 31 Cf. nota 12. Pentru discuțiile mai noi privind problema raporturilor dintre cultura Dimini și Ariuşd-Cucuteni, a se vedea Vl. Dumitrescu, *Dacia*, NS, II, 1958, p. 52—58.
- 32 F. László consideră o simplă întimplare faptul că pintaderele apar numai în stratul inferior de la Ariuşd. Cf. *Dacia*, I, 1924, p. 27. Childe a atras, de asemenea, atenția asupra lipsei de valoare cronologică a pintaderelor. Cf. „The Most Ancient East“, London, 1928, p. 151; „Emlékkönyv 1929“, p. 342, 350, nota 13.
- 33 Jaroslav Palliardi (1861—1922), arheolog autodidact; a descoperit ceramica pictată moravă, a pus bazele cronologiei relative a neoliticului morav. Cf. Jan Filip, „Handbuch“, II, p. 993—994.
- 34 În text, greșit, Boskovstyn. Importantă aşezare neolitică în Moravia de SV (Cehoslovacia). Cf. Jan Filip, „Handbuch“, I, p. 150.
- 35 WPZ, I (1914). Nota lui Childe.
- 36 A se vedea nota 4.
- 37 Savantul berlinez Hubert Schmidt (1864—1933) a efectuat săpături arheologice în aşezarea eponimă a culturii Cucuteni în anii 1909—1910, iar la Sărata Monteoru în 1917—1918. Monografia aşezării de la Cucuteni a putut fi publicată abia cu peste două decenii după încheierea săpăturilor. Cf. H. Schmidt, „Cucuteni in der oberen Moldau“, Berlin-Leipzig, 1932.

- 38 În legătură cu periodizarea culturii Cucuteni și locul descoperirilor de tip Ariușd în cadrul complexului Ariușd-Cucuteni-Tripolie, a se vedea Vl. Dumitrescu, SCIV, 14, 1963, 1 și 2, p. 51—78; 285—308; A. Nițu, „Reconsiderarea Ariușdului”, în prezentul volum.
- 39 Cf. nota 4, 9, 14.
- 40 În ziua de 1 octombrie 1924 V. Pârvan vizitează Muzeul din Sf. Gheorghe, împreună cu prof. D. M. Teodorescu de la Cluj, semnându-și amândoi numele în registrul de vizitatori al muzeului. (Informație amabilă, transmisă de Fadgyas Anna, fosta secretară a Muzeului din Sf. Gheorghe). Pârvan și László au discutat probabil despre această nouă descoperire cu ocazia acestei întâlniri.
- 41 Este vorba de așezarea neolitică de la Bonțești (jud. Vrancea), ultimul șantier arheologic, inaugurat personal de Vasile Pârvan, în septembrie 1926. Săpăturile, începute de Pârvan, au fost continuate de elevul său, Vl. Dumitrescu, Dacia, III—IV, 1927—1932 (1933), p. 88—114.
- 42 A se vedea mai jos, scrisorile nr. 6—8.
- 43 Cf. notele 40 și 42.
- 44 Săpăturile de la Ariușd din anul 1912 s-au efectuat în colaborare cu fostul Muzeu Național al Transilvaniei din Cluj, iar cele din anul 1913, cu Muzeul Național din Budapesta. Cf. F. László, DolgCluj, 1914, p. 285, 291, 389, fig. 4. Cf. și nota 73.
- 45 Răspunsul a fost, deci, redactat cu o lună după data scrisorii lui Childe. Cuvintele lui Csutak: „Vă înștiințez grabnic...”, precum și rugămintea lui de pe verso-ul conceptului scrisorii, de a se traduce cât mai repede scrisoarea în limba engleză (cf. nota 3), ne sugerează că vina pentru această întârziere nu V. Csutak o poartă. Probabil, scrisoarea lui Childe a ajuns cu întârziere la destinatar, ceea ce se va întâmpla și cu acest răspuns a lui V. Csutak (v. mai jos).
- 46 Într-adevăr, s-a obținut, pe cale diplomatică, permisiunea de a transporta în Anglia jumătatea materialului, rezultat din săpăturile, care urmau să fie reluate la Ariușd. Informație de la F. László.
- 46a Cf. V. G. Childe „A Gold vase of Eearly Hallodic Type”, 745, 44, 1924, p. 153—165.
- 47 Cf. notele 4, 9, 14. f
- 48 Ziar din Sf. Gheorghe; F. László numărându-se printre colaboratorii săi permanenți. „În persoana lui Dr. László Ferenc, redacția și administrația Székely Nép a pierdut un eminent colaborator al ziarului. Dr. László Ferenc a publicat timp de aproape treizeci de ani în ziarul nostru, articolele sale fiind întotdeauna interesante și valoroase” — scrie ziarul la moartea arheologului (Székely Nép, XLIII, 75, 20. septembrie 1925).
- 49 Cf. nota 11.
- 50 Serie de monografii, editată de Institutul de Cercetări Preistorice al Universității din Tübingen, întemeiat de prof. R. R. Schmidt (1882—1950). Cf. Jan Filip, „Handbuch”, II, p. 1234, 1514.
- 51 Cf. „Chronologie der jüngeren Steinzeit in Süd-Deutschland”, 1923, 107 p. Hans Reinerth (1900-) arheolog german, colaborator al profesorului R. R. Schmidt la Tübingen, apoi urmaș al lui Gustav Kossinna la catedra de pre- și protoistorie a Universității din Berlin. Cf. Jan Filip, „Handbuch”, II, p. 1133.
- 52 Descrierea acestei case: DolgCluj, 1914, p. 325—336, fig. 79 (nota lui László). Macheta casei este expusă la Muzeul din Sf. Gheorghe.
- 53 În legătură cu primele cercetări din aria Ariușd-Cucuteni a se vedea F. László, DolgCluj, 1911, p. 175—188, 227—234; *ibidem*, 1914, p. 280—285, 387—389; Dacia, I, 1924, p. 1—5; M. Petrescu-Dîmbovița, „Cucuteni”, București, 1966, p. 5—13.
- 54 Principalele publicații ale lui László sînt menționate în studiul său din Dacia, I, 1924, p. 3. Pentru bibliografia așezării de la Ariușd a se vedea M. Roska, „Repertorium”, p. 77—79, nr. 30 și J. Banner-I. Jakabffy, „A Közép-Dunamedence régészeti bibliográfiája” (I), Budapest, 1954, p. 195—196.
- 55 F. LÁSZLÓ, DolgCluj, 1914, p. 284, 389.
- 56 R. PÁRVAN, Dacia, I, 1924, p. 368.
- 57 F. LÁSZLÓ, DolgCluj, 1914, p. 285, 389.
- 58 *Idem*, Dacia, I, 1924, p. 1.
- 59 V. CSUTAK, „Emlékkönyv 1929”, p. 17.

- 60 F. LÁSZLÓ, *Dacia*, I, 1924, p. 3—4. În legătură cu metodele folosite pentru restaurarea vaselor a se vedea, în special, nota 1 de la p. 4.
- 61 F. László a intenționat să publice rezultatele săpăturilor de la Ariușd monografic, în trei părți (cf. *DolgCluj*, 1914, p. 283), din care a apărut doar prima (*DolgCluj*, 1914, p. 279—417). F. László nu a reușit să termine nici monografia, care urma să apară, în limba germană, la Tübingen (cf. notele 50, 86, 87).
- 62 V. CSUTAK, „Emlékkönyv 1929“ p. 17.
- 63 Cf. „Újság“ (Cluj), XXVII, 210, 17 septembrie 1925.
- 64 Datele biografice de mai jos am cules din scurta introducere a lui R. Palme Dutt, în V. Gordon Childe, „A civilizáció bölcsője“, Budapest, 1959, p. 3—6. A se mai vedea și Em. Condurachi, în V. G. Childe, „Făurirea civilizației“, București, 1966, p. 5—20; Jan Filip, „Handbuch“, I, p. 226.
- 65 London, 1925, 328 p. (Ediția a șasea : London, 1957).
- 66 London, 1926, 221 p.
- 67 A se vedea scrisorile lui Childe, nr. 1, 2, 4 și notele 4, 9, 11.
- 68 Cf. scrisoarea lui Childe, nr. 4.
- 69 M. Petrescu-Dîmbovița, „Cucuteni“, p. 8—9.
- 70 Cf. nota 9.
- 71 Cf. nota 17, 32.
- 72 Cf. nota 19.
- 73 A se vedea scrisoarea lui F. László din 16 aprilie 1925 către direcțiunea Muzeului Național din Budapesta, în care, printre altele, el solicită să se efectueze analiza chimică a celor două plăcuțe de formă tronconică (nr. 21 și 181), provenite din săpăturile din anul 1913, efectuate pentru Muzeul Național din Budapesta, menționându-se că celelalte piese de aramă au fost analizate încă în anul 1915, de către dr. Gasperetz. (Scrisoarea se află în arhiva muzeului din Sf. Gheorghe.)
- 74 M. ROSKA, „Repertorium“, p. 79, nr. 30.
- 75 Cf. notele 20—21.
- 76 F. LÁSZLÓ, *DolgCluj*, 1914, p. 286, 293.
- 77 Cf. scrisorile nr. 2, 3, 4 și nota 32.
- 78 Cf. scrisorile nr. 2, 4.
- 79 Cf. scrisorile nr. 2, 4.
- 80 Cf. scrisorile nr. 1, 2, 4.
- 81 Cf. scrisoarea nr. 3 și nota 24.
- 82 Cf. nota 26.
- 83 F. László, *Dacia*, I, 1924, p. 1—27.
- 84 Cf. scrisoarea nr. 4.
- 85 Cf. nota 37.
- 86 Cf. scrisoarea nr. 10. A se vedea și scrisoarea lui F. László din 16 aprilie 1925, adresată Direcțiunii Muzeului Național din Budapesta. În această scrisoare László solicită, printre altele, fotografia sau desenul unor obiecte, provenite din săpăturile din anul 1913 de la Ariușd și aflate la Budapesta. Aceste fotografii și desene vor fi utilizate — scrie László — pentru ilustrarea lucrării „Die neolithische Station von Erősd“, care urmează să apară la Tübingen, încă în anul 1925. Fotografiile cerute au și fost expediate, însoțite de o scrisoare, semnată de F. Tompa (Budapest, 22 iunie 1925). Scrisorile se păstrează în arhiva muzeului din Sf. Gheorghe.
- 87 M. PÉTER, „Páztortúz“, XI, 20, 4 oct. 1925, p. 423. Hans Reinerth semnează registrul de vizitatori al Muzeului din Sf. Gheorghe la 7 septembrie 1924. (Informație transmisă de Fadgyas Anna.)
- 88 Cf. Prefața la ediția I, în V. Gordon Childe, „The Dawn of European civilisation“, London, 1939, p. 15.
- 89 *Ibidem*, p. 130—135.
- 90 *JHS*, XLII, 1922, p. 252—275.
- 91 *JRAI*, LIII, 1923, p. 263—288.
- 92 Anul 56, noiembrie 1924, p. 874—876 și 876—877.
- 93 Cf. AL. TZIGARA-SAMURCAȘ, „Convorbiri Literare“, 56, ianuarie-februarie 1924, p. 93—121 (în special : 114—118). A se vedea și partea a II-a a acestui articol, *ibidem*, martie 1924, p. 215—227 (în special : 221—223).

- ⁹⁴ „Convorbiri Literare“, 56, noiembrie 1924, p. 874, nota 1 (semnat : D.). Din scrisorile lui Al. Tzigara-Samurcaș, adresată Direcțiunii Muzeului din Sf. Gheorghe, la 6 decembrie 1925, aflăm că F. László a mai pregătit un articol pentru „Convorbirile Literare“. Informație F. László jr., care păstrează o copie a acestei scrisori.
- ⁹⁵ „Újság“, Cluj-Kolozsvár, XXVII, 210, 17 septembrie 1925.
- ⁹⁶ AL. TZIGARA-SAMURCAȘ, „Emlékkönyv 1929“, p. 34.
- ⁹⁷ VASILE PÂRVAN, „Corespondență și acte“ (Ediție îngrijită, cu introducere, note și indice de Al. Zub), București, 1973, p. 247.
- ⁹⁸ Cf. Dacia, I, 1924 (1927), p. 1—27.
- ⁹⁹ Ibidem, p. 3^o8.
- ¹⁰⁰ Cf. scrisoarea nr. 5 și nota 41.
- ¹⁰¹ Cf. nota 40.
- ¹⁰² A se vedea, de exemplu, V. Pârvan, „Getica. O protoistorie a Daciei“, București, 1926, passim, cu numeroase referiri la lucrările arheologilor din Ungaria antebelică. Este demn de remarcat și faptul că pentru a putea utiliza mai bine această bibliografie, Pârvan a învățat chiar limba maghiară. Cf. R. Vulpe, în V. Pârvan, „Dacia. Civilizațiile antice din țările carpato-danubiene“, București, 1967, p. 20.
- ¹⁰³ V. PÂRVAN, „Corespondență și acte“, p. 274—275 (nr. 312).
- ¹⁰⁴ Cf. M. ROSKA, Dacia, I, 1924, p. 297—316; II, 1925, p. 400—416, etc.
- ¹⁰⁵ V. PÂRVAN, „Corespondență și acte“, p. 275 (nr. 312).
- ¹⁰⁶ Cf. AL. FERENCZI, Dacia, I, 1924, p. 264—272.
- ¹⁰⁷ V. PÂRVAN, „Corespondență și acte“, p. 277 (nr. 314).
- ¹⁰⁸ Idem, Dacia, I, 1924, p. 368.
- ¹⁰⁹ Cf. scrisorile nr. 6—8.
- ¹¹⁰ Cf. scrisoarea nr. 7 și nota 46.
- ¹¹¹ V. PÂRVAN, Dacia, I, 1924, p. V.
- ¹¹² M. PÉTER, „Páztortűz“, XI, 20, oct. 1925, p. 423. Cf. și V. Pârvan, „Corespondență și acte“, p. 278 (nr. 314).
- ¹¹³ M. PÉTER, op. cit., p. 423.
- ¹¹⁴ V. PÂRVAN, „Corespondență și acte“, p. 277 (nr. 314).
- ¹¹⁵ Idem, Dacia, I, 1924, p. 368.
- ¹¹⁶ Informație de la F. László jr., participant la săpăturile de la Ariușd din anul 1925.
- ¹¹⁷ Cf. nota 61.
- ¹¹⁸ F. LÁSZLÓ, Dacia, I, 1924, p. 3. Revista „Dolgozatok“ din Cluj a apărut între 1910—1919. Cf. nota 29.
- ¹¹⁹ A se vedea, de pildă, recenziile apărute în „Convorbiri Literare“, sau articolele publicate în „Székely Nép“. Cf. notele 4, 14, 48.
- ¹²⁰ Informație de la F. László jr.
- ¹²¹ F. LÁSZLÓ, „Les types de vases peints d'Ariușd (Erösd)“, Dacia, I, 1924, p. 1—27.
- ¹²² Ibidem, p. 27.
- ¹²³ Ibidem, p. 2.
- ¹²⁴ Ibidem.
- ¹²⁵ Ibidem, p. 4.
- ¹²⁶ Ibidem, pl. XIV.
- ¹²⁷ Ibidem, p. 27.
- ¹²⁸ Ibidem
- ¹²⁹ Împrejurările morții lui F. László au fost larg comentate în presa vremii. A se vedea de pildă, „Kelety Újság“ (Cluj-Kolozsvár), VIII, 210, 17 septembrie 1925 : „Újság“ (Cluj-Kolozsvár), XXVII, 210, 17. septembrie 1925; „Székely Nép“ (Sf. Gheorghe-Sepsiszentgyörgy), XLIII, 75 și 76 20 și 24 septembrie 1925, etc.
- ¹³⁰ V. PÂRVAN, Dacia I, 1924, p. 368. A se vedea și A. László, „Scrisoarea de condoleanță a lui Vasile Pârvan la moartea lui Ferenc László“, „Aluta“, 1970, p. 261—265; idem „Korunk“, XXVIII, 1909, nr. 12, p. 1864—1865. Această scrisoare a fost menționată pentru prima dată în „Székely Nép“, XLIII, 76, 24 septembrie 1925.
- ¹³¹ V. G. Childe, însoțit de C. Daryll Forde de la University College din London, a vizitat Muzeul din Sf. Gheorghe în zilele de 12—13 aprilie 1926. Informație transmisă de Fadgyas Anna.

- 132 Informație F. László jr.
 133 V. G. CHILDE, „Man. A Monthly Record of Anthropological Science“, XXV, 1925, 11, p. 179, nr. 110.
 134 Greșelile de gramatică sau de ortografie vor fi semnalate prin semnul exclamării închis în paranteze (!).
 135 Același antet prezintă și toate celelalte scrisori ale lui Childe, cu excepția celei din 21 noiembrie 1924.
 136 Corect: Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe).
 137 Ariușd, com. Vîlcele, jud. Covasna.
 138 Archaeologiai Ertesítő.
 139 Desenele schematice (fig. 1/1—7) însoțesc scrisorile lui Childe.
 140 Corect: v. Ch. Inițial Childe a scris B.C.
 141 Cf. nota 136.
 142 Data ștampilelor de pe plic: London, 1 iulie 1924; Sf. Gheorghe, 5 iulie 1924.
 143 Turdaș, jud. Hunedoara.
 144 Corect: Óbessenyő (Beșenova Veche, azi: Dudeștii Vechi, jud. Timiș).
 145 Olteni, com. Bodoc, jud. Covasna.
 146 Reci, jud. Covasna.
 147 Data ștampilei de pe plic: London, 8 august 1924.
 148 Corect: Lengyel (comitatul Tolna, Ungaria).
 149 Corect: Boskovstejn (Moravia, Cehoslovacia).
 150 Cf. nota 30.
 151 Pe aceeași coală de hîrtie, paralel cu textul în limba maghiară, se află și conceptul în limba engleză a textului, tradus de László Kálmán, fiului lui F. László.
 152 Data ștampilelor de pe plic: London, 22 septembrie 1924; Sf. Gheorghe 26 septembrie 1924.
 153 Muzeul Național Maghiar.
 154 Cuvînt indescifrabîl.
 155 Cf. nota 3.
 156 Data ștampilelor de pe plic: London, 21 noiembrie, 1924; Sf. Gheorghe, 26 noiembrie 1924.
 157 Data ștampilelor de pe plic: London, 5 decembrie 1924; Sf. Gheorghe 10 decembrie 1924.

PRESCURTĂRI

Publicații

ArchErt	Archaeologiai Értesítő, Budapest
DolgCluj	Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából — Travaux de la Section Numismatique et Archéologique du Musée National de Transylvanie
Emlékkönyv 1929	Emlékkönyv a Sepsiszentgyörgyi Múzeum ötvenéves jubileumára, Sf. Gheorghe-Sepsiszentgyörgy, 1929
Jan Filip, Handbuch	Jan Filip (red.), Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas, Prag, I, 1966, II, 1969.
JHS	Journal of Hellenic Studies, London
JRAI	Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain, London

M. Roska, Repertorium

M. Roska, Erdély régészeti repertoriuma, I. Óskor-Thesaurus Antiquitatum Transsilvanicarum, I, Praehistorica, Cluj, 1942

SCIV

Studii și Cercetări de Istorie Veche, București

WPZ

Wiener Prähistorische Zeitschrift, Wien

Alte prescurtări

L	lungime
l	lățime
d	diametru
g	grosime
gr	greutate

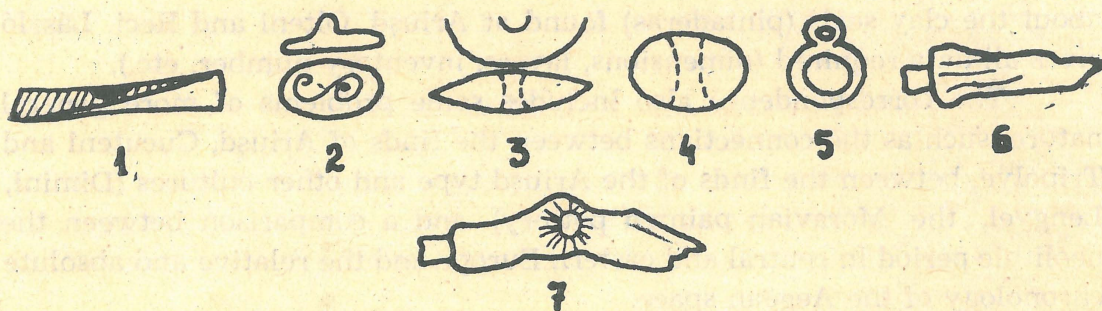

Fig. 1. Desene schematice din scrisorile lui V. Gordon Childe
Sketches from V. Gordon Childe's letters

Some data concerning the life and scientific activiti of Ferenc László between 1923 and 1925

The correspondence with V. Gordon Childe. The collaboration with Vasile Pârvan

ABSTRACT

Taking interest in the cultures of neolithic painted pottery in central, eastern and south-eastern Europe and in the relationships between the Aegean world and the territories north of the Balkans, in 1923 V. Gordon Childe got in touch with the Transylvanian archeologist Ferenc László

(1873—1925), famous for his research of the Ariuşd (Erösd) settlement and of other stations with Ariuşd type painted pottery in south-eastern Transylvania.

Childe asked László for some reprints and information — at first while elaborating his study on Schipenitz (**Schipenitz: a Late Neolithic Station with Painted Pottery in Bukovina**, JRAI, LIII, 1923, p. 263—288), and then while preparing his first synthesis of European prehistory (**The Dawn of European Civilisation**, London, 1925). Of particular importance among F. László's letters is that dated 15—21 July 1924, in which are enclosed drawings, photographs and bibliographical notes. This letter also comprises some unpublished data, as for example those about all copper objects (there wires, one ring, eight spirals, two plates, two awls, one knife blade, one dagger blade, one double edged axe, and several pearls) and gold objects (one spiral and one ring) discovered at Ariuşd, as well as those about the clay seals (pintaderas) found at Ariuşd, Olteni and Reci. László gives all data required (dimensions, layers, inventory number, etc.).

The correspondence also includes some problems of more general nature, such as the connections between the finds of Ariuşd, Cucuteni and Tripolye, between the finds of the Ariuşd type and other cultures (Dimini, Lengyel, the Moravian painted pottery) and a comparison between the neolithic period in central and eastern Europe and the relative and absolute chronology of the Aegean space.

The results of F. László's research, the information given in his letters were gathered in a separate chapter (**Oltenian Culture**) of Childe's book, **The Dawn of European Civilisation** (edition 1939, p. 130—135).

Two of Childe's earlier studies (**The East European Relations of the Dimini Culture**, JHS, XLII, 1922, p. 252—275; **Schipenitz . . .**, JRAI, LIII, 1923, p. 263—288) were reviewed by F. László (**Convorbiri Literare**, 56, Bucharest, November 1924, p. 874—876, 876—877), being among the first testimonies of Childe's work on international plane, and, as far as we know, they drew for the first time the attention of Romanian specialists on the importance of the English scholar's research in the prehistory of eastern and south-eastern Europe.

On Childe's intervention the Cambridge University Museum of Archeology and Ethnology offered a sum of £ 60 in supporting further excavations at Ariuşd. The conditions proposed were accepted by the Museum of Sfintu Gheorghe and permission was granted by the Romanian authorities to export the finds which were due to the Museum of the Cambridge University. Excavations were to be started in the summer of 1925, under the guidance of F. László.

This collaboration, however, was not put into practice because the Romanian Committee for Historical Monuments allotted an important sum for the Ariuşd excavations of 1925, and the beginning of joint excavations with the Museum of Cambridge University was postponed until 1926, following a new agreement with Childe. This time László's tragic death on 16 September 1925 made the realisation of the project impossible.

Childe could study the finds of Ariuşd in the Museum of Sfintu Gheorghe only in April 1926, after László's death.

As a last homage Childe published a laudatory obituary highlighting again the importance of F. László's research for the prehistory of eastern and south-eastern Europe. (*Man*, XXV, 1925, 11, p. 179, nr. 110).

With regard to the scientific collaboration between F. László and Vasile Pârvan (professor at the University of Bucharest, director of the National Museum of Antiquities, general secretary of the Roumanian Academy), in the present paper we discuss the support given by the Roumanian scientist to the resumption of the excavations at Ariuşd (1925) and for the publication of the latest study performed by the Transylvanian archaeologist, regarding the painted pottery from southeastern Transylvania (cf. F. László, *Les types de vases peints d'Ariuşd (Erösd), Dacia*, I, 1924, Bucharest, 1927, p. 1—27).

(Letters 1—9 are kept in the archives of the Sfintu Gheorghe Museum; letter 10 is the property of the László family.)

Adatok László Ferenc életéhez és tudományos munkásságához

KIVONAT

Dolgozatunk László Ferenc életének s az erösi jellegü festett agyagművesség kutatásában kifejtett munkásságának utolsó két esztendjét (1923—1925) tekinti át, a neves angol régésszel, V. Gordon Childe-dal folytatott levelezésének közreadása kapcsán.

Külön kitértünk László Ferenc tudományos együttműködésére a kiváló román tudóssal, Vasile Pârvannal, akinek nagy szerepe volt abban, hogy László újratekeshette az 1913-ban félbeszakadt erösi ásatásokat s hogy közzétehesse kutatásainak újabb eredményeit (lásd: „*Dacia*“, I, 1924, Bukarest, 1927, 1—27. lap).

V. Gordon Childe és László Ferenc levelezését magyar nyelven a „*Korunk*“-ban közzétettük (XXXIII. évf. 3. sz., Kolozsvár, 1974 március, 473—482. lap).

The first part of the book is devoted to a general survey of the history of the Hungarian language in the 19th century. It is divided into three parts: the first part deals with the history of the language in the 19th century, the second part with the history of the language in the 19th century, and the third part with the history of the language in the 19th century.

Other parts of the book are devoted to the history of the Hungarian language in the 19th century.

At a last meeting of the Hungarian Academy of Sciences, the importance of the Hungarian language for the history of the Hungarian people was discussed.

With regard to the scientific collaboration between the Hungarian and the foreign languages at the University of Budapest, the director of the National Museum of Anthropology, General Secretary of the Hungarian Academy of Sciences, and the President of the Hungarian Academy of Sciences, discussed the importance of the Hungarian language for the history of the Hungarian people.

The publication of the book is a result of the scientific collaboration between the Hungarian and the foreign languages at the University of Budapest. The book is a result of the scientific collaboration between the Hungarian and the foreign languages at the University of Budapest.

The book is a result of the scientific collaboration between the Hungarian and the foreign languages at the University of Budapest.

Abstract of the book "The History of the Hungarian Language in the 19th Century"

CONTENTS

The book is divided into three parts: the first part deals with the history of the language in the 19th century, the second part with the history of the language in the 19th century, and the third part with the history of the language in the 19th century.

The book is a result of the scientific collaboration between the Hungarian and the foreign languages at the University of Budapest.

The book is a result of the scientific collaboration between the Hungarian and the foreign languages at the University of Budapest.